

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DİLLƏR UNİVERSİTETİ

Əlyazması hüququnda

ŞƏBNƏM ZAMİL qızı MƏMMƏDOVA

İNGİLİS VƏ AZƏRBAYCAN DİLLƏRİNDƏ RƏNG
METAFORALARI ANLAYIŞI BİLDİRƏN SİFƏTLƏRİN
LEKSİK-SEMANTİK TƏHLİLİ

İxtisaslaşma: HSM – 060201 - Dilşünaslıq (İngilis dili)

Magistr elmi dərəcəsi almaq üçün təqdim edilmiş

D İ S S E R T A S İ Y A

Elmi rəhbər:

fil.f.d., dos. S.E.Tağıyeva

BAKI – 2022

MÜNDƏRİCAT

GİRİŞ	3-7
I FƏSİL. SÖZÜN SEMANTİK STRUKTURU	8-29
1.1. Sözün məna çalarlılığı, lüğəvi və məcazi mənaları	8-14
1.2. Sözün kontekst daxilində qazandığı mənalar	14-29
II FƏSİL. SİFƏTLƏR VƏ ONLARIN SÖZ BİRLƏŞMƏLƏRİ DAXİLİNDƏ VERDİYİ MƏNALAR	30-44
2.1. Söz birləşmələri çərçivəsində sifətlərin semantik təhlili	30-38
2.2. Sifət birləşmələrində leksik və qrammatik əlaqələr	38-44
III FƏSİL. İNGİLİS VƏ AZƏRBAYCAN DİLLƏRİNDƏ RƏNG METAFORALARI ANLAYIŞI BİLDİRƏN SİFƏTLƏRİN LEKSİK-SEMANTİK TƏHLİLİ	45-62
3.1. İngilis dilində rəng metaforaları və onların leksik-semantik təhlili	45-52
3.2. Azərbaycan dilində rəng metaforaları və onların leksik-semantik təhlili	53-62
NƏTİCƏ	63 -65
İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT	66-72

GİRİŞ

Mövzunun aktuallığı. Rəng metaforaları anlayışı bildirən sifətlərin müqayisəli şəkildə təhlili dilçilik elmi üçün olduqca maraqlı olan məsələlərdən olmuşdur. Lakin buna baxmayaraq, ingilis və Azərbaycan dillərinin mənbələri vasitəsilə rəng metaforaları anlayışı bildirən sifətlərin leksik və semantik cəhətdən təhlil olunmasına o qədər geniş rast gəlinməmişdir. Biz tədqiqat işində ingilis, rus və Azərbaycan dillərinin elmi ədəbiyyatlarından, həmçinin, internet resurslarından və poeziya nümunələrindən, məqalə və dissertasiya işlərindən istifadə etməklə mövzunu geniş şəkildə şərh etmişik.

Rəng adlarının metaforik mənə ifadə etmələri barədə aparılan tədqiqatlara müasir dilçilikdə daha çox rast gəlinir və bu mövzu öz aktuallığını qoruyub saxlaya bilir.

Tədqiqat işində rəng anlayışı bildirən sifətlərin metaforik mənalarını təhlil etməzdən öncə ingilis və Azərbaycan dillərində mövcud olan əsas rənglər, habelə, rənglərin sayı ilə onların adları arasındakı fərq haqda müxtəlif alimlərin fikirləri qeyd olunmuşdur.

Rəng bildirən sifətlərin məcazi mənalarının kontekst daxilində üzə çıxması poeziya nümunələri əsasında sübut edilmişdir. Məsələn, insana xas bir xüsusiyyətin cansız cisimlər üzərinə köçürülməsi nəticəsində sifət məcazi mənə qazanmış olur və bu mənə metafora vasitəsilə ifadə olunur.

Tədqiqat işində rəng metaforaları anlayışı bildirən sifətlərin həm ingilis, həm azərbaycan dilində mövcud olan rəng bildirən sifətlərin isimlər, o cümlədən, digər nitq hissələri ilə frazeoloji birləşmələr yaratmaqla ortaya çıxması faktı aşkar edilmişdir. Bu yolla müxtəlif rəng bildirən sifətlərin öz dominant mənaları ilə yanaşı, məcazi mənalarda da işlənməsi sübut edilmişdir. Bu məqsədlə bədii ədəbiyyat nümunələrindən geniş şəkildə istifadə olunmuşdur.

Deməli, ingilis və Azərbaycan dillərinin materiallarının qarşılaşdırılması hesabına ingilis və Azərbaycan dillərində rəng metaforaları anlayışı bildirən sifətlərin

leksik və semantik strukturunun öyrənilməsi məsələsi dilçilik elmi üçün maraqlı və aktualdır.

Mövzunun öyrənilmə dərəcəsi. Dissertasiyanın hazırlanmasında araşdırılan mövzu ilə əlaqəli müxtəlif ədəbiyyatlardan, elmi əsərlərdən, rəsmi sənədlərdən istifadə edilmişdir. Tədqiqat işinin yazılmasında azərbaycan dilində olan mənbələrlə yanaşı, ingilis, rus dillərində olan ədəbiyyatlara da istinad edilmiş, məqalələrdən, o cümlədən, internet resurslarından istifadə olunmuşdur.

Tədqiq etdiyimiz mövzu ilə bağlı Azərbaycan dilində olan mənbələrdən Cəfərov Q., Muxtar Kazımoğlunun tədqiqatlarına əsaslanmaqla rəng bildirən sifətlərin təsnifi və rəng metaforaları haqqında maraqlı məlumatlar qeyd olunmuşdur. Eyni zamanda rəng metaforalarına aid nümunələrdə bədii ədəbiyyatlardan “Kitabi-Dədə Qorduq” dastanına, R.Rzanın “Rənglər” silsiləsi və başqa mənbələrə müraciət olunmuşdur.

İngilis dilində olan ədəbiyyatlardan C.Bruner tədqiqatlarında mövcud rənglərin sayının müəyyən edilməsi və əsas rənglərin sayı ilə bağlı məsələlər araşdırılmışdır. Bundan əlavə dissertasiya işində müxtəlif müəlliflərin rəng bildirən sifətlərin təsnifi ilə bağlı fikirləri öz əksini tapmışdır. Məsələn, Berlin B., Kay P., Dedrick D. kimi dilçilərin rəng bildirən sifətlərlə bağlı verdikləri təsnifat diqqət çəkir. Bundan əlavə V.Q.Qakin əsas rənglər olaraq ağ, qara, göy, mavi, yaşıl, sarı, bənövşəyi, qəhvəyi, boz, qırmızı, narıncı rəng adlarını qəbul etməsi qeyd edilmişdir.

İ.V.Göte isə rəng bildirən sifətləri əlvan və qeyri-əlvan olmaqla qruplaşdırmışdır. P.Şmidt qəhvəyi rəngi də əlvan olmayan rənglər sırasına aid etmişdir.

Mövzu ilə bağlı D.H.Şemelyev, F.F.Fortunatov, A.M.Peşkovskiy və başqa rus dilçilərinin fikirləri dissertasiya işinin müxtəlif hissələrində öz əksini tapmışdır.

İstifadə edilmiş mənbələr sırasında internet resursları mühüm yer tutur. Tədqiqat işinin müxtəlif paraqraflarında mövzu bağlı internet məlumatlarına müraciət olunmuşdur.

Tədqiqatın obyektı. Azərbaycan və ingilis dillərində rəng anlayışı bildirən sifətlərin ifadə etdikləri metaforik mənaların leksik-semantik cəhətdən təhlili tədqiqat işinin obyektini təşkil edir.

Tədqiqat işinin predmeti. Sözlərin semantik strukturunun təhlili, söz birləşmələri daxilində sifətlərin müxtəlif mənə çalarlılığına malik olması faktının araşdırılması, Azərbaycan və ingilis dillərində rəng metaforaları anlayışı bildirən sifətlərin müqayisəli şəkildə nəzərdən keçirilməsi tədqiqat işinin predmetini təşkil edir.

Tədqiqatın məqsədi müqayisə olunan dillərdə rəng bildirən sifətlərin hansı metaforik mənalarda işlənə bildiklərini aşkara çıxarmaq, həmin metaforik mənaların yaranma yollarının müəyyən edilməsi, ingilis dilində rəng bildirən sifətlər və onların Azərbaycan dilindəki qarşılıqlarının, Azərbaycan dilində olan rəng adları və onların ingilis dilindəki qarşılıqlarının öyrənilməsindən ibarətdir.

Magistr dissertasiyası çərçivəsində aparılan tədqiqat işinin məqsədlərindən irəli gələn **vəzifələri** aşağıdakı kimi qruplaşdırmaq olar:

1. Sözüün semantik strukturunun öyrənilməsi, müxtəlif mənə çalarlılığına malik olması və kontekst daxilində qazandığı mənaların müqayisəli təhlili.
2. Müqayisə olunan dillərdə sifətlərin təsnifatının verilməsi.
3. Sərbəst və sabit söz birləşmələri çərçivəsində sifətlərin müxtəlif mənə çalarlılığına malik olması və həmin birləşmələr daxilində sifətlərin leksik-qrammatik əlaqələrinin müəyyən edilməsi.
4. Rəng bildirən sifətlər və onların ifadə etdiyi mənaların müəyyənləşdirilməsi.
5. İngilis və Azərbaycan dillərində əsas rənglər və onların bir-birinə qarşılıqda ifadə etdikləri mənaları aşkara çıxarmaq.
6. İngilis və Azərbaycan dillərində olan materiallar vasitəsilə rəng metaforaları anlayışı bildirən sifətlərin aşkar edilməsi.

Tədqiqatın metodları. Tədqiqat işində qarşıya qoyulmuş məqsəd və vəzifələrə çatmaq üçün müqayisəli–qarşılaşdırma, kontekstoloji metodlarından istifadə edilmişdir. Qeyd olunan metodlar hesabına qarşıya qoyulan vəzifələri həyata keçirmək məqsədilə istifadə edilmiş materialları sistemləşdirmək mümkün olmuşdur.

Tədqiqatın elmi yeniliyi. Tədqiqatın elmi yeniliyi onun aktuallığı ilə sıx şəkildə bağlıdır. Dissertasiyada elmi və bədii əsərlərdən istifadə olunmaqla rəng metaforaları anlayışı bildirən sifətlərin mahiyyəti açılmış, müqayisə-qarşılaşdırma metodundan

istifadə etməklə ingilis və Azərbaycan dillərindəki rəng metaforları anlayışı bildirən sifətlərin funksiyaları, özünəməxsus xüsusiyyətləri, kontekst daxilində ifadə etdikləri müxtəlif məcazi mənalar müəyyən edilmişdir. Eyni zamanda, ingilis dilində olan rəng metaforaları anlayışı bildirən sifətlərin Azərbaycan dilində olan qarşılıqları, həmçinin Azərbaycan dilində olan bu cür sifətlərin ingilis dilində olan qarşılıqları dissertasiya işində qeyd olunmuşdur.

Tədqiqatın nəzəri və praktik əhəmiyyəti. Tədqiqat işində obyekt və predmetə müvafiq olaraq müəyyən ümumi və xüsusi əlamətlər üzə çıxarılmışdır. İngilis, Azərbaycan, rus dillərində olan mənbələrdən, habelə internet resurlarından əldə olunmuş elmi müddəalar dissertasiyanın nəzəri cəhətdən mühüm əhəmiyyətə malik olduğunu göstərir. Tədqiqatın nəzəri əhəmiyyəti ilə yanaşı, onun vacib praktik əhəmiyyəti də vardır. Belə ki, tədqiqat zamanı əldə olunmuş nəticələrdən dərs vəsaitlərinin, məqalələrin, mühazirə materiallarının hazırlanması üçün istifadə edilə bilər. Eyni zamanda, tədqiqat işində qeyd olunmuş ingilis və Azərbaycan dilindəki rəng adlarının metaforik mənalarından məcazlar lüğətinin tərtibində də istifadə oluna bilər.

Tədqiqat işinin aprobasiyası. Təqdim olunan dissertasiya işi Azərbaycan Dillər Universitetinin Təhsil-1 fakültəsinin “İngilis dilinin leksikologiyası və üslubiyyəti-1” kafedrasında yerinə yetirilmişdir.

Tədqiqat işinin araşdırdığı məsələlərdən bəziləri müəllifin çap olunmuş 1 məqaləsində öz əksini tapmışdır.

Dissertasiyanın strukturu. Magistr dissertasiyası giriş, 3 fəsil, 6 paragraf, nəticə və istifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısından ibarətdir.

Dissertasiyanın giriş hissəsində mövzunun aktuallığı, öyrənilmə dərəcəsi, tədqiqat işinin obyektı və predmeti, məqsəd və vəzifələri qeyd olunmuşdur. Həmçinin, tədqiqat zamanı istifadə olunan metodlar müəyyən edilmiş, tədqiqat işinin elmi yeniliyi, praktik və nəzəri əhəmiyyəti vurğulanmışdır.

Dissertasiyanın birinci fəslində sözlərin semantik strukturu, onların ifadə etdikləri müxtəlif mənə çalarları, lüğəvi və məcazi mənalar, o cümlədən, məcazın

növləri kimi müxtəlif bədii təsvir və ifadə vasitələri təhlil edilmiş, eyni zamanda, sözlərin kontekst daxilində qazandıqları mənalar öyrənilmişdir.

Tədqiqat işinin ikinci fəslində sifətlərin söz birləşmələri daxilində semantik təhlili aparılmaqla birləşmə çərçivəsində onların ifadə etdikləri müxtəlif mənalar müəyyənləşdirilmişdir.

Dissertasiyanın “İngilis və Azərbaycan dillərində rəng metaforaları anlayışı bildirən sifətlərin leksik-semantik təhlili” adlı üçüncü fəslində həm ingilis, həm də Azərbaycan dilində rəng adlarının leksik-semantik təhlili əsasında rəng bildirən sifətlərin müxtəlif metaforik mənaları öyrənilmişdir.

Dissertasiyanın nəticə hissəsində tədqiqat işi aparılan müddət ərzində əldə olunmuş əsas nəticələr öz əksini tapmışdır.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısında isə tədqiqat işinin hazırlanmasında istifadə edilmiş Azərbaycan, ingilis, rus dillərində olan mənbələrin, məqalə və dissertasiya işlərinin, o cümlədən, bədii ədəbiyyat nümunələrinin götürüldüyü mənbələrin və internet resurlarının bioqrafik göstəriciləri əks olunmuşdur.

I FƏSİL

SÖZÜN SEMANTİK STRUKTURU

1.1. Sözüň mənə çalarlılığı, lüğəvi və məcazi mənaları

Nitqimizin əsasını təşkil edən dil vahidləri olduqca mühüm əhəmiyyətə malikdir. Onların hər birinin özünəməxsus mənaları var. Sözlərin ifadə etdiyi bu mənalar geniş sahələri əhatə edir. Dilin semantik strukturu bir-biri ilə sıx şəkildə bağlı olan müxtəlif sistemlərdən ibarətdir və dilin ümumi semantikasının əsasını həmin sistemlərin kombinasiyası təşkil edir [26, s. 315].

Semasiologiya yunan mənşəli bir termindir. Bu termin yunan dilində “semasio” sözündən götürülmüş “məna, fikir” anlayışlarını ifadə edir. Bu söz “loqos” sözü ilə birləşərək dilin semantik sistemini öyrənən dilçilik şöbəsini əmələ gətirmişdir. Belə ki, semasiologiya söz və ifadələrin mənası, məna dəyişmələri, sözüň məcazi mənada işlənməsi, omonimlik, sinonimlik, antonimlik, çoxmənalılıq və s. kimi semasioloji məsələləri öyrənməklə məşğul olan dilçilik sahəsidir [48, s. 36].

Dilçilikdə semasiologiya termini ilk dəfə XIX əsrin birinci yarısında alman dilçisi E.Rayziq tərəfindən istifadə edilmişdir. O, 1820-ci ildə semasiologiyayı dilçiliyin müstəqil şöbəsi kimi fərqləndirmişdir. Daha sonra bu dilçilik şöbəsinin müstəqilləşməsində fransız alimi M.Breal da xüsusi xidmətlər göstərmişdir. Məhz buna görə o, bəzi alimlər tərəfindən linqvistik semantikanın atası hesab olunmuşdur [27, s.210].

M.Brealın 1897-ci ildə nəşr olunmuş “Essai de Semantique” adlı kitabı geniş oxucu kütləsi qazanmaqla yalnız Fransada deyil, o cümlədən, digər ölkələrdə də böyük rəğbət qazanmışdır. Bu kitab üç il sonra “Semantics: Studies in the Science of Meaning” başlığı altında ingilis dilinə tərcümə edilmişdir [65, s. 7].

Sözlərin mənaca dəyişmələrini öyrənən semasiologiya elmi ilk vaxtlar tarixi elm kimi qəbul edilmişdir. F.De Sössürün sinxroniya və diaxroniya anlayışlarının bir-birindən fərqləndirməyi önə çıxarmasından sonra semasiologiya sözlərin mənə çalarlılığını və onlar arasındakı əlaqələri öyrənməklə məşğul olmuşdur. Nəticədə, tarixi semasiologiya və təsviri semasiologiya elmləri fərqləndirilmişdir.

Azərbaycan dilində “Semasiologiya” termini elmi cəhətdən Sovet hakimiyyəti illərindən etibarən öyrənilməyə başlanılmışdır. Semasiologiya haqqında ilk dəfə Prof. B.Dəmirçizadə və F.Ağzadənin 1929-cu ildə nəşr etdirdikləri “Türk qrameri” dərsliyində bəhs olunmuşdur [3, s. 3].

Daha sonra 50-ci illərə qədər semasiologiya ilə bağlı geniş tədqiqatlar aparılmasa da, 50-ci illərdən başlayaraq bu sahəyə maraq artmış və müxtəlif semasioloji məsələlərin həllinə dair bir çox dilçilər tərəfindən elmi-tədqiqat əsərləri yazılmışdır. Belə ki, N.Məmmədov “Azərbaycan dilçiliyinin nəzəri əsasları” kitabının “Semasiologiya” bölməsində semasioloji məsələlər, yəni sözlərin leksik və qrammatik mənalarından, çoxmənalı sözlərdən, sinonim, omonim və antonimlərdən bəhs etmişdir [30, s. 149].

S.Cəfərovun “Müasir Azərbaycan dili” dərsliyinin “Forma və məzmun etibarilə söz qrupları” adlı hissəsində omonim, sinonim, antonim və çoxmənalı sözlər haqqında geniş məlumat verilmişdir [32, s. 17].

Azərbaycan dilində semasioloji məsələlərin daha geniş şəkildə həllini tapdığı əsərlərdən biri də A.Qurbanovun 1964-cü ildə nəşr etdirdiyi “Müasir Azərbaycan dilinin semasiologiyası” adlı kitabdır. Müəllif mənə, onların növləri, onların dəyişməsi və inkişafı, mənə qrupları haqqında ətraflı məlumat vermişdir. O, sonralar “Müasir Azərbaycan ədəbi dili” kitabında tədqiqat sahəsini genişləndirməklə başqa semasioloji məsələlərin həllinə də öz münasibətini bildirmişdir [3, s. 4].

Sözün mənasına alimlər müxtəlif təriflər vermişlər. A.Qurbanov qeyd edir ki, sözün mənası onun maddi varlıqdakı əşya, hadisə və s. əks etdirməsidir. H.Həsənova görə, sözün müəyyən mənanı ifadə etməsi onun müəyyən mənə sisteminə, müxtəlif mənə tiplərinə, başqa sözlərlə əlaqəyə girmək imkanına, sözyaratma yuvasına, üslubi xüsusiyyətlərə malik olmasıdır. A.A.Leontyev isə qeyd edir ki, mənə cəmiyyətdə hamı tərəfindən mənimsənilən ictimai təcrübə formasıdır [27, s. 213; 19, s. 10; 61, s. 23].

Dildəki sözlərdən yalnız bir məqsədlə deyil, müxtəlif mənə və məqsədlər üçün istifadə edilir. Bu səbəblə də sözlər mətn daxilində müxtəlif mənə çalarlığına malik ola bilirlər. Bu baxımdan sözlərin ifadə etdiyi müxtəlif mənaları nəzərdən keçirək.

Referensial mənə. Söz vasitəsilə canlı varlıqlar, əşya, hərəkət, proses, keyfiyyət və s. adlandırılır. Məsələn: *bear* (ayı) sözü heyvan növünə, *board* (lövhə) sözü avadanlığa, *to meet* (qarşılaşmaq) sözü hərəkətə, *good* (yaxşı) sözü keyfiyyətə və s. aid olur ki, dil işarəsi vasitəsilə ifadə edilən həmin bu hərəkət, canlı və cansız varlıqlar işarələrin referentləridir. Nəticədə söz ilə onun referenti arasında referensial mənə ortaya çıxmış olur. Bəzi mənbələrdə bu mənəni koqnitiv mənə da adlandırırlar. Burada əsas məsələ ondan ibarətdir ki, işarənin referenti tək bir əşya, proses, hərəkət və ya keyfiyyətlə bağlı olmayıb bütöv sinfə aid olur [66, s. 83].

Praqmatik mənə. İnsanlar işarələr sistemindən ibarət olan dil vasitəsilə bir-biriləri ilə ünsiyyətə girirlər və bu zaman işarələrin aid olduğu referentlərə də öz münasibətlərini bildirirlər. Məsələn: *ölmək - rəhmətə getmək - canını tapşırmaq - son nəfəsini vermək; to die - to be no more - to be gone - to breath one's last.* Bu ifadələrin referenti birdir, lakin onlar ifadə etdikləri subyektiv münasibətə görə fərqlənirlər. Bəhs edilən subyektiv münasibət emosional, expressiv və üslubi cəhətdən ifadə edilən praqmatik mənədir [72, s. 168].

Qrammatik mənə. Sözlərin qrammatik quruluşla bağlı olan ümumiləşmiş mənası qrammatik mənə adlanır. Yəni, sözün hansı nitq hissəsinə aid olması və həmin nitq hissəsinə aid xüsusiyyətləri özündə əks etdirməsinə qrammatik mənə deyilir. Məsələn, *gözəl, təmiz, ağıllı* sözlərinin ümumiliyi onların əlamət bildirməsidir. Bunların hamısı sifətdir. Bu baxımdan Ə.Dəmirçizadə sözdə hər cür konkretlikdən təcrid edilmiş şəkildə istifadə olunan ümumiləşmiş mənəni qrammatik mənə adlandırmışdır.

Azərbaycan dilində hal, şəxs, kəmiyyət, zaman şəkilçiləri ilə ifadə olunan mənələrin hamısı qrammatik mənələrdir (ağacın, sakitdir, quşlar, gəlmişdi və s.). İngilis dilində də bu belədir. Məsələn; isimlərin və feillərin tək və cəmdə işlənməsi, isimlərin adlıq və yiyəlik halda işlənməsi və s. bütün bunlar və bunun kimi xüsusiyyətlər qrammatik mənə adlanır (toys, talks, boy's etc.) [11 s. 67].

Leksik mənə. Qrammatik mənədən fərqli olaraq leksik mənə sözün bütün formalarında eynidir. Məsələn: *learn, learns, learnt, learning* sözləri zaman, şəxs və s. baxımından fərqli qrammatik mənəyə malikdirlər, lakin bu sözlərin hər birində

hərəkəti ifadə edən eyni semantik komponent mövcuddur. Bu, sözün leksik mənasıdır. Deməli, sözün leksik mənası bütün formalarda təkrarlanır [73, s. 159].

Onu da qeyd edək ki, sözün bütün qrammatik və leksik mənaları onun semantik strukturunu formalaşdırır.

Sözün leksik mənası iki növdə özünü göstərir. Bunlar denotativ və konnotativ mənalardır.

Denotativ və konnotativ mənə. Denotativ mənə irəli sürülən anlayışın quruluşunu əks etdirir. Məsələn, canlı varlıq, insan, qadın, dostluq, bir sözlə, mövcud olan reallığı özündə etivə edir. Konnotativ mənə isə daha çox emosional birliyə malikdir. Beləliklə, denotativ mənə sözün hərfi mənasını bildirdiyi halda, konnotativ mənə isə sözün hissi mənasıdır. Məsələn, *blue* sözü denotativ mənasına görə rəngdir, lakin konnotativ mənasına görə isə kədər hissini ifadə edir. Onu da qeyd edək ki, denotativ və konnotativ mənə birlikdə sözün leksik mənasını təşkil edir [62, s. 5].

Denotativ mənənin nominativ və siqnal mənə olmaqla iki növü var. Nominativ mənəni digər adla adlandırma mənası kimi də qeyd etmək olar. Bəzən bütün sözlərin nəyinsə adını bildirdiyini söyləyirlər. Lakin bu fikir yalnızdır. Belə ki, biz sözlər vasitəsilə yalnız əşya, hərəkət, keyfiyyət, kəmiyyət, əlamət adlandırma bilirik. Beləliklə, isim, sifət, say, feil, və zərf olan sözlər nominativ mənəyə malikdir.

Denotativ mənənin digər növü olan siqnal mənələri isə əşyanı işarə etməyə xidmət edir. Buraya əvəzlik və köməkçi nitq hissələrinə xas olan sözlər daxildir. Bunları “qrammatik sözlər”, “funksional sözlər” kimi də adlandırırlar [3, s. 206].

Konnotativ mənə heyvanların, quşların, həşəratların adları ilə əlaqələndirilir. Məsələn: *donkey* - (eşşək) – a foolish perso (axmaq adam); *calf* - (dana) – a young inexperienced person (gənc təcrübəsiz insan) və s. [73, s. 160].

Konnotativ mənə sözün harada, nə zaman, kim tərəfindən, hansı məqsədlə istifadə olunmasından asılıdır. Konnotativ mənənin üslubi, emosional, qiymətləndirici və ifadəli, digər adla desək intensivləşdirici kimi dörd növü var.

1. *Üslubi.* Bir söz müəyyən bir funksional üsluba və yaxud müəyyən bir lüğət təbəqəsinə aiddirsə, deməli o üslubi mənə ifadə etmiş olur. Üslubi növ özünü sözlərin sinonim qruplarında göstərir. Məsələn, *horse, steed, nag, gee-gee* sözləri

sinonimdirilər və müxtəlif üslublarda işlənilir. Belə ki, *horse* sözü üslubi cəhətdən neytraldır, *steed* sözü poetikdir, *nag* argon sözüdür, *gee-gee* isə körpə dilidir.

2. *Emosional*. Bu növdə söz müxtəlif hiss və duyğuları ifadə edir. Duyğular hisslərdən fərqlidir. Belə ki, sevinc, qəzəb, narahatlıq, məyusluq kimi duyğular qısa müddətlidir. Lakin hisslər sevgi, nifrət, hörmət, ləyaqət və s. kimi daha sabit bir vəziyyəti ifadə edir.

3. *Qiymətləndirici*. Bu növ razılıq və narazılığı ifadə edir, yəni danışanın referentə olan münasibətini bildirir, onu yaxşı və ya pis adlandırır: *celebrated-notorious*, bu sözlərdən birincisi müsbət mənəli, ikincisi isə neqativ mənəlidir. Belə ki, *celebrated* sözü yazıçı, rəssam, müğənni kimi tanınan şəxslərə aid edilir, lakin *notorious* isə oğru, cinayətkar kimi tanınan şəxslərə aid edilir.

4. *İntensivləşdirici*. Bu növ isə intensivləşən, ifadəli və vurğulu bir çağırışı ifadə edir [59, s. 20].

Linqvistik bölgüyə əsasən sözlər *nominativ* və *fiqurativ* mənalarda işlənilirlər. Sözlərin nominativ mənəsi kontekstdən asılı olmayan birbaşa mənədir. Nominativ mənədən fərqli olaraq fiqurativ mənə sözün birbaşa ifadə etdiyi mənə ilə yanaşı digər sözlərlə də oxşarlıqlarının xarakterizə olunması ilə seçilir. Nominativ mənə konkret və mücərrəd ola bilər. Fiqurativ mənə isə metaforik və metonimik ola bilər [53, s. 132].

Lüğəvi mənə. Dilin lüğət tərkibini təşkil edən sözlərin ifadə etdiyi konkret mənəyə lüğəvi mənə deyilir. Lüğəvi mənə sözün ilkin və dominant mənəsidir. Məhz buna görə hər bir sözün lüğəvi mənəsinin mühüm əhəmiyyəti vardır. Qeyd edək ki, dildəki bütün sözlərin lüğəvi mənəsi yoxdur [64, s. 175].

Sözlərin semantik strukturundan bəhs edərkən onların semantik cəhətdən dəyişməyə məruz qaldığını da qeyd etmək lazımdır. Sözlər semantik cəhətdən dəyişmənin nəticəsi kimi dörd əsas qrupa ayrılır. Buraya daxildir:

1. *Extension of meaning – generalization (mənənin genişlənməsi)* - sözün mənəsinin genişlənməsi dedikdə onun əhatə dairəsinin genişlənməsi nəzərdə tutulur. Belə olan halda, sözün yeni mənəsi əvvəlki mənə ilə müqayisədə daha geniş kütləyə, əşyalara və ya hərəkətlərə aid edilir. Məsələn: *allergy* sözü ilkin olaraq tibbi termin

kimi işlədilmişdir. Əgər hər hansı bir şəxs nəşə yeyəndə və ya onunla təmasda olanda xəstələnirsə, onun həmin maddəyə allergiyası olduğu söylənir. Daha sonra bu sözün əhatə dairəsi genişlənərək bir şeyə qarşı güclü nifrət hissinin olması mənası ifadə etmişdir.

2. *Narrowing of meaning or specialization (mənanın daralması)* - əvvəlki növün əksi olan bu növdə məna öz əhatə dairəsini daraldır. Məsələn: *accident* sözü birdən-birə baş verən istənilən hadisə mənasında işlənirdi, lakin indi bu söz uğursuz və arzuolunmaz bir hadisə mənasında işlənir.

3. *Elevation of meaning amelioration (mənanın yüksəldilməsi)* - Əgər söz əvvəllər mövcud olmayan bəzi xoş mənalar qazanırsa bu cür semantik dəyişikliyə mənanın yüksəldilməsi deyilir. Məsələn: *minister* sözü əvvəllər xidmətçi, nökər, qulluqçu mənasında işlənmiş, indi semantik dəyişikliyə uğrayaraq mühüm dövlət məmuru mənasını qazanmışdır.

4. *Degradation of meaning pejoration (mənanın pisləşməsi)* - üçüncü növün tamamilə əksi olan bu növdə isə söz zaman keçdikcə aşağıyalıcı məna qazanır. Bəzi müəlliflər bu termini mənanın pisləşməsi kimi adlandırırlar. Məsələn: *skilful* sözü qədim ingilis dilində bacarıqlı mənasını verirdi, lakin sonralar bu söz dəyişikliyə məruz qalaraq hiyləgər, başqalarını aldatmaqda mahir olan insanlar üçün istifadə edilməyə başlandı [52, s. 157].

Z.Verdiyeva, F.Ağayeva, M.Adilovun müəllifləri olduğu “Azərbaycan dilinin semasiologiyası” kitabında mənanın semantik dəyişməsinin üç növündən bəhs olunmuşdur. Buraya məna genişlənməsi, məna daralması və məna köçürülməsi daxildir.

1. *Məna genişlənməsi*. Mənanın semantik dəyişməsinin bu növündə əvvəllər dar mənanı ifadə edən söz və yaxud söz birləşməsi ümumixalq dilində işlək olan məna qazanır. Məsələn: *aski* sözü əvvəllər köhnə mənasında işlənmiş, daha sonra semantik dəyişim hesabına köhnə parça, körpəni bələmək üçün parça mənalarında istifadə olunmuşdur.

2. *Məna daralması*. Bu zaman söz və ya söz birləşməsi ifadə etdiyi bir və ya bir neçə mənanı itirərək terminoloji sistemə daxil olur. Bu növü digər adla mənanın

xüsiləşməsi də adlandırılır. Məsələn: *yemiş* sözü əvvəllər ümumi mənada meyvə, bəhər kimi işlənirdi, lakin indi bu söz bəhərin yalnız bir növünü ifadə edir.

3. *Məna köçürülməsi*. Bu məna növü B.Çobanzadə tərəfindən “məna intiqalı” adlandırılmışdır. Məna köçürülməsi üç cür olur: metafora, metonimiya və sinekdoxa.

Həqiqi və məcazi mənalar. Sözü həqiqi mənası söz tələffüz edilərkən ağıla gələn ilk məna hesab olunur. Həqiqi məna əsasdır. Sözü sonradan qazandığı törəmə mənaya isə məcazi məna deyilir. Sözü məcazi mənası çox vaxt insanlara xas olan müəyyən hərəkətlərin cansız əşyalara aid edilməsi nəticəsində ortaya çıxır. Məcəzi məna sözdə qeyri-müstəqildir. Sözü həqiqi mənası olmasa, məcazi məna da meydana gələ bilməz.

Əşyaya müstəqil şəkildə istiqamətlənmiş mənaya həqiqi məna deyilir. Həqiqi mənaya avtosemantik məna da deyilir. Çünki bu həqiqi məna mətndən, işlənmədən, başqa sözlərdən asılı deyil.

Məsələn: su, ağac, baş, qapı və s.

Məcəzi məna əşya ilə dolaylı yolla bağlanır, yalnız həqiqi mənanın vasitəsilə əlaqələnir. Məcəzi mənanın anlaşılması üçün konkret mətnin mövcudluğu zəruridir. Mətdən asılı olan bu mənaya sinsematik məna da deyilir [3, s. 207].

Məsələn: “Ad günü uşaqları quyudakı daş kimi yuxuya getdilər” [114].

Gətirilən nümunədə ifadə edilən məcazi məna, daş quyuya atılarda düşdüyü dərinlik ilə yorğunluq nəticəsində yaranan yuxu arasındakı bənzərlikdir.

1.2. Sözü kontekst daxilində qazandığı mənalar

Sözlər özünəməxsus məna çalarlığına məxsus olmaqla yanaşı kontekst daxilində də müxtəlif mənalar qazana bilər. Belə ki, sözü ilkin ifadə etdiyi məna onun kontekst daxilində ifadə etdiyi mənadan tamamilə fərqlənə bilər. Bu hala müxtəlif bədii təsvir və ifadə vasitələrində rast gəlinir. Buraya metafora, metonimiya, sinekdoxa, hiperbola, litota, ironiya, epitet, təşbeh, tabu, evfemizm kimi mənalar daxildir. Onların hər birini ayrı-ayrılıqda nəzərdən keçirək.

Metafora. Əşya və hadisələr arasındakı bənzərlik hesabına yaranan məcazlara metafora deyilir. Bu və ya digər əşya və hadisənin əlamətinin başqa birinin üzərinə köçürülməsi metafora adlanır. Metafora bədii dildə geniş yayılmışdır. Məsələn:

Əzizim ulu dağlar,
Çeşməli, sulu dağlar,
Burda bir qərib ölmüş,
Göy kişnər, bulud ağlar [83, s. 56].

Nümunədən də görüldüyü kimi göyün kişnəməsi və buludun ağlaması metaforadır. Çünki, göy kişnəyə, bulud isə ağlaya bilməz. Bunların hər ikisi də canlılara xas xüsusiyyətlərdir. Metaforada hansısa əşyaya məxsus rəng, xarakter, hərəkət və s. bənzər əlamətlər başqasına aid edilə bilər.

Metaforaların iki növünün olduğu qeyd olunur. Bunlardan biri ismi metaforalar digəri isə feili metaforalardır. İsmi metaforalarda heyvan əzalarının adları məcazi mənə ifadə etməklə insan əzalarını bildirir. Məsələn, “Sındı qol-qanadım yanıma düşdü” (Aşıq Ələsgər). Feili metaforalarda isə heyvana xas olan hərəkətlər insana aid hərəkətlər kimi səciyyələnir. Məsələn, kişnəmək, nərildəmək, mırıldamaq [3, s. 132].

Onu da qeyd edək ki, “Müasir Azərbaycan ədəbi dili” adlı kitabında bədii ədəbiyyatda metaforalardan geniş istifadə edildiyi vurğulamaqla onun ümumi və xüsusi növlərinin olduğu söylənmişdir. Belə ki, ümumi dildə işlənməklə hamı tərəfindən başa düşülən metaforalar ümumi adlandırılmışdır. Şair və yazıçının fərdi üslubda yaratdığı metaforaları isə xüsusi metaforalar adlandırılır [26, s. 327].

Metaforik mənə həqiqi mənə hesabına yaranır, nəticədə sözün çoxmənalılığına səbəb olur. Həqiqi mənə əsasında yaranmış metaforik mənəni yenidən həqiqi mənəyə çevirməklə satirik-metaforik mənə yaranır. Bu üslub “tərsinə metafora” adlanır və daha çox satirik əsərlərdə işlədilir [3, s. 141].

Məsələn:

Ey alnın ay, üzün günəş, ey qaşların kaman!
Ceyran gözün, qarışqa xəttin, kakilin ilan!
Alma çənən, çənəndə zənəxdan zərin quyu,
Kirpiklərin qamış, dodağın bal, tənin kətan! [97, s. 229]

M.Ə.Sabirin şeirindən götürülən bu nümunədə sözlər həqiqi mənada deyil, metaforik mənada istifadə olunmuşdur. Lakin buradakı fərqli cəhət onların “tərsinə metafora” kimi işlənməsidir. Çünki bu sözlərdə metaforik mənalar yenidən həqiqi mənaya qayıtmışdır.

Metaforanın dil, nitq, əşya, jest, rəng, rəqəm, simvolik, hərf və səs metaforaları kimi növləri qruplaşdırılmış. Bunlardan bəzilərinə nümunələrdə nəzər salaq.

Nitq metaforaları. Bilindiyi kimi poeziyada metaforalar üstünlük təşkil edir və onlara yüksək dəyər verilir. Məsələn, Aşıq Ələsgər yaradıcılığında poetik metaforalardan geniş şəkildə istifadə etmişdir:

Yanaqların güldü, solmaz,
Oxlasan, yaram sağalmaz,
Qaşın cəllad, gözün almaz,
Bağrımı kəsə tellərin [80, s. 44].

Əşya metaforaları xalq tərəfindən müxtəlif əşyaların ünsiyyət vasitəsi kimi istifadə edilməsi nəticəsində meydana gəlir. Məsələn, dəsmalın yerə atılması məğlubiyyət əlaməti hesab olunurdu. Bundan əlavə, nağıl və rəvayətlərdə də əşya metaforalarına rast gəlinmişdir. “Azərbaycan dilinin semasiologiyası” kitabında qeyd edildiyi kimi bəzi əşyalar xatırlama mənasını ifadə edən metaforik məcazlar kimi işlənə bilər. Ələ sap vasitəsilə işarənin vurulması buna nümunə ola bilər.

Jest metaforaları adından da bəlli olduğu üzrə müxtəlif bədən hərəkətləri vasitəsilə müəyyən fikrin ifadəsindən ibarətdir. Lakin jestlərin hamısı deyil, müəyyən qədər metaforik mənada işlənə bilər. Məsələn;

“Gözlərin ifadə etdiyi fikri sözlə demək çox çətinidir” [92, s. 167].

“Hirsindən dodaqlarımı çeynədim” [110, s. 23].

Rəqəm metaforaları miqdar saylarının metaforik mənada işlənməsinə deyilir. Məsələn; beş günlük dünya, kefi doqquza qalxmaq, gözləri dörd görmək [3, s. 148].

Oxşarlıq əsasında bu və ya digər əşya və hadisəyə xas əlamətin başqa birinin üzərinə köçürülməsi hadisəsi bütün dillərdə, o cümlədən ingilis dilində də özünü göstərir. Belə ki, İngilis dilində *metaphor* sözü qədim Fransız dilində *metaphore* sözündən götürülmüş, mənası köçürmək deməkdir [3, s.143].

İngilis dilində metaforalar quruluşuna görə sadə və mürəkkəb ola bilər. Sadə metaforalar fiziki əlamətlər və obyektlərin görünüşündəki oxşarlıqla əlaqəlidir yəni, rənglərin, hərəkətlərin, formaların, insani keyfiyyətlərin və s. bənzərliyi. Məsələn:

White – ağ rəng, saf, təmiz

To plough the waves – əbəs yerə zəhmət çəkmək

A skeleton – skelet, arıq adam

Teeth – dişlər, mişarın dişləri

Mürəkkəb metaforalar hərfi mənanın birdən çox məcazi termin və ya ilkin metaforaların birləşməsi ilə ifadə olunan bir məcazdır. Məsələn:

An icy stare – buz kimi baxışlar

A rainy day – qara gün

Xüsusi adların, heyvan, quş və s. adlarının metaforik mənada işləndiyi bir çox ifadələr mövcuddur. Məsələn:

He is a tiger when he is angry. – O, əsəbləşəndə pələngdir.

A snake in the grass – gizli düşmən

Azərbaycan ədəbi dilində olduğu kimi ingilis dilində də metaforalara bədii ədəbiyyatda rast gəlmək mümkündür. Məsələn:

If the music be the food of love, play on [111, s. 125].

I watered it in fears,

Night and morning with my tears,

I sunned it with smiles [86, s. 76].

Even so my sun one early morn did shine,

With all triumphant splendor on my brow,

But out, alack, he was but one hour mine,

The region cloud hath mask'd him from me now [112, s. 235].

Metonimiya. İki və daha çox əşyanın əlaqələnməsi nəticəsində yaranan məcazlar metonimiya adlanır. Məsələn; Danışır Bakı. Nizamini oxudum. “Bütün salon qulaq asdı bu qocanın gur səsinə” [103, s. 222] və s.

Metonimiya termini Yunan dilindən götürülmüş, “meta”– dəyişmək, “onyma” isə ad mənasını verir. Yəni, metonimiya mənanın köçürülməsi adlanır [53, s. 139].

Metonimik mənaya daha çox isimlər arasında rast gəlinir. Məsələn, qızıl, gümüş, polad, dəmir isimləri həm material mənasında, həm də materialdan hazırlanmış əşya mənasında işlənir. Lakin bu o demək deyil ki, yalnız isimlər metonimik mənada işləyə bilər, həmçinin sifətlər də metonimik mənada istifadə edilə bilər. Məsələn, gülməli komediya, gülməli adam.

Metonimiyalar müxtəlif yollarla yarana bilər. Bunlardan ən geniş yayılanları aşağıdakılardır:

1. Yalnız əsərin adının və ya yalnız müəllifin adının işlənməsi hesabına: Şəhriyarı maraqla oxuyub. (onun əsərlərini). “Xosrov və Şirin” müəllifi əsəri XII əsrdə yazmışdır. (N.Gəncəvi). Ali knows Vaqif by heart. (his works).

2. Canlılar və ya digər cisimlərin adı əvəzində onların olduğu yer adı işlədilir: Salon ayağa qalxdı. (salondakı insanlar). Şəhər qələbəni qeyd etdi. (şəhər əhalisi).

3. Qabın içindəkinin deyil, qabın adının işlənməsi: Qazan daşdı. (qazandakı xörək daşdı əvəzində). She drink a cup (instead of she drink a cup of coffee, tea or water).

İngilis bədii ədəbiyyatında metonimiyalardan geniş istifadə edilmişdir. Məsələn: “Friends, Romans, Countrymen, lend me your ears”. (Julius Ceaser, William Shakespeare). Burada Şekspir “ears” sözünü dinləmək bacarığı mənasında istifadə etmişdir [116].

Bəzi metonimik ifadələr gündəlik danışmaq zamanı istifadə edilə bilər. Məsələn:

Hollywood – film sənayesi ilə əlaqələri təmsil edir.

Press – xəbər təşkilatları ilə əlaqəni bildirir.

Academics – sinif, məktəb, universitet və ya təhsillə əlaqəlidir [120].

Metafora və metonimiya arasında müəyyən fərqli xüsusiyyətlər mövcuddur. “Humanitar elmlərin öyrənilməsinin aktual problemləri” adlı kitabda bu fərqli xüsusiyyətlər aşağıdakı kimi qeyd olunmuşdur:

1. Metafora mənə köçürməsi hesabına əmələ gəlir, metonimiyada isə əlamət, xüsusiyyət oxşarlığı deyil, daxili və xarici əlaqələr əsas rol oynayır.

2. Metaforada predikativlik mühümdür, lakin metonimiyada belə bir əlamət yoxdur.

3. Metafora dilin lüğət tərkibini zənginləşdirdiyi halda, metonimiya isə müəyyən situasiya ilə bağlı meydana gəldiyinə görə dildə sabitləşə bilmir.

4. Metaforada obrazlılıq metonimiyaya nisbətən güclüdür.

5. Metaforalar isim, sifət, feil, zərflərlə ifadə oluna bilirlər, lakin metonimiyalar yalnız isimlərlə ifadə oluna bilirlər [20, s.14].

A.Qurbanov metonimiya ilə metaforanı fərqləndirərək qeyd edir ki, metaforada oxşarlıq, metonimiyada isə əlaqəlilik əsasdır [26, s. 327].

U.Eko “Semiotika nəzəriyyəsi” kitabında sememin semi və yaxud semin sememi əvəz etməsi nəticəsində metonimiyaların meydana gəldiyini qeyd etmişdir. O, metafora ilə metonimiyanın yalnız oxşarlıq və əlaqəlilik əlamətinə görə deyil, həm də inter və infira, yəni semen əlaqələrinə görə də fərqləndiyi qənaətinə gəlmişdir [72, s. 114].

Sinekdoxa. Məcəzaların digər bir növü olan sinekdoxa da mənə köçürməsi yaradan vasitələrdən biridir. Bu növdə bir söz həm bütövü, həm tamın hissəsini bildirməyə xidmət edir [20, s. 18].

A.Qurbanov qeyd edir ki, əgər bir söz başqa sözlə birlikdə ifadə etdiyi mənanı təklikdə ifadə edə bilirsə, bu sinekdoxa adlanır. Məsələn, *Zəkalı adamlar heç vaxt unudulmur* nümunəsində *zəkalı adam* birləşməsi ağıllı adam, istedadlı adam mənalərini ifadə edir. Bəzən *zəkalı adam* mənası tək *zəka* sözü hesabına da ifadə oluna bilər, məsələn: *Böyük zəkalar tarixdə iz buraxır*. Bu cümlədə *zəka* sözü sinekdoxadır [26, s. 314].

Sinekdoxanı bəzən metonimiyaya aid edirlər. Lakin onları bir-birindən fərqləndirmək lazımdır. Belə ki, onlar arasındakı ən böyük fərq sinekdoxada tam əvəzinə onun hissəsinin adı çəkilməsidir. Məsələn: Bədən üzvlərini ifadə edən sözlər bütövlükdə şəxs anlayışını bildirir: *arbirçək, ağsaqqal, yarımşaq, saçlı* və s. Həmçinin, geyim adları şəxs adını əvəz edir: *sarıköynək, qırmızıpapaq,*

Çirmələnib nə durubsan qarşımda,

Anam sənə qurban, ay Sarıköynək! [80, s. 178]

Bundan əlavə ümumi anlayışı ifadə edən söz konkret əşya adı əvəzində işlənir: *qurd (canavar), aş (yemək)* və s.

Sinekdoxa xalq danışiq dilində nisbətən daha çox rast gəlinən məcaz növlərindəndir. Məhz bu baxımdan xalq danışiq dili obrazlılığı ilə seçilir. Məsələn: “Quzu otaranımız da var, yun darayanımız da” (Atalar sözü), “Qonaqlar ağgözdən içdikcə gözləri qızarır, qırmızıyanaqdan içdikcə sifətləri bozarırdı” [3, s. 171].

Sinekdoxa söz assosiasiya hesabına meydana gəlir. Sinekdoxa şəxsləri, əşyaları obrazlı şəkildə fərqləndirməyə, seçməyə xidmət edir. Sinekdoxaların iki növü var. Bunlardan biri nitq sinekdoxaları, digəri isə dil sinekdoxalarıdır. Dil sinekdoxaları ümumi səciyyə daşdığı halda, nitq sinekdoxaları müəyyən bir mətnlə bağlı olduqlarına görə məhdud işlənmə dairəsinə malik olurlar. Bu baxımdan satirik əsərlərdə nitq sinekdoxalarından geniş şəkildə istifadə olunur [20, s. 15].

Bəzi mənbələrdə sinekdoxanın, əsasən, ingilis dilində rast gəlinən iki yarımqrupunun olduğu qeyd olunur. Bunlardan biri meronim, digəri isə halonim adlanır. Bu terminlər hissə və tama verilən elmi adlardır və sinekdoxa yaradırlar. Bu baxımdan da onları sinekdoxanın yarımqrupları kimi təsvir etmək mümkündür.

Yunan dilindən olan *meronim* sözü *meros-hissə*, *onoma-yer* sözlərinin birləşməsi hesabına meydana gəlmişdir. Buradan nəticə çıxarmaq olar ki, meronim nəyinsə tərkib hissəsidir. Məsələn, *uzun saç* qızın meronimidir, yəni onun bir hissəsidir, qız isə uzun saça aid olan tamdır.

Halonim isə meronimin əksi olmaqla hər hansı bir hissəni yox bütüvlükdə tamı ifadə edir. Məsələn, ingilis dilində *mutton* – qoyun əti mənasını bildirir, lakin həmin söz fransız dilində *mouton* – qoyun deməkdir. Bu o deməkdir ki, bəhs edilən söz ingilis dilində meronimdir, yəni tamın hissəsini bildirdiyi halda fransız dilində isə halonimdir, yəni bütövü özünə tabe edən hissədir [5, s. 10].

Hiperbola. Digər adla mübağilə adlanan bu təsvir vasitəsi təsvir edilən obyektin müəyyən bir xüsusiyyətinin gücləndirilməsi, şişirdilməsi funksiyasını daşıyır. Hiperbola obyekt üçün vacib olan bir xüsusiyyətin bilərəkdən şişirdilməsi kimi müəyyən edilə bilər. Məsələn:

When people say “I’ve told you fifty times”,

Then mean to scold and very often do [87, s. 412].

Mübağilədən bir şəxsə və ya əşyaya məxsus keyfiyyətləri şişirdilmiş şəkildə ifadə etmək məqsədilə istifadə olunur. Eyni zamanda ondan insanın hislərini qabardaraq təsvir etmək üçün istifadə olunur. Məsələn:

I am so hungry I could eat a horse.

I walked a million miles to get here [53, s.146].

N.M.Rayevska “English lexicology” adlı kitabında ingilis dilində işlənən bəzi məşhur hiperbola nümunələrini qeyd etmişdir. Onlardan bəzilərinə nəzər salaq:

The waves were mountain-high; Millions of reasons; I beg a thousand pardons; She floods of tears; A thousand and one cares etc. [67, s. 103].

Mübağilədən şeir dilində daha çox istifadə olunur. Belə ki, poeziya nümunələrində qızın saçlarının qaranlığa bənzədilməsi və ya gözdən gələn yaşın qanlı yaş kimi təsvir edilməsi şişirtmədir. Odur ki, istər Azərbaycan, istərsə də ingilis klassik poeziyasında kifayət qədər hiperbola nümunələrinə rast gəlmək mümkündür. [13, s. 56].

Məsələn:

Mən dizimə döyüb zar-zar ağladım,

Çöllər göz yaşından gölmə-gölmədi. [113, s. 163].

Litota. Yunan sözü olan litota kiçiltmək, əhəmiyyətsizləşdirmək mənalarını verir. Azərbaycan və İngilis dillərində istifadə olunan litota bir-birilərindən işlənmə dairələrinə görə fərqlənir. Belə ki, Azərbaycan dilində bu termin mənənin kiçildilməsi məqsədini daşıyır. Şişirtmənin əksi olan litotadan hər hansı bir hadisəni daha zəif, kiçik tərzdə ifadə etmək üçün istifadə olunur. Azərbaycan dilində bədii ədəbiyyatda litota nümunələrinə daha çox rast gəlinir. Məsələn:

Al nar dənəsindən dodağı dilbər,

Dili al nabatdan daha şirin, tər,

Gözləri gül, ağzı o qədər dardı,

İki püstə ora zorla sığardı.

İngilis dilində isə ondan təsdiqi qoşa inkarla ifadə etmək məqsədilə istifadə edilir. İngilis dilinin üslubiyyat sahəsində tədqiqatlar aparmış bir çox dilçilər kimi rus dilçisi olan Y.M.Skrebnev litotanın miosis adlı üslubi vasitənin bir qolu olduğunu

qeyd etmişdir. O, miosisi digər adla *understatement* də adlandırır. Bu barədə dilçinin fikri belədir: “*Meiosis or understatement – this trope is the logical and physiological opposite of hyperbole. It is lessening, weakening, reducing the real characteristics of the object of speech*”.

Y.M.Skrebnevin bu fikrinə əsasən belə nəticəyə gəlmək olar ki, miosis dilçilik termini kimi litotanın sinonimi olaraq götürülür. Buna baxmayaraq bir çox mənbələrdə litota ilə miosis arasında az da olsa fərq olduğunu vurğulanmışdır. Belə ki, miosisin əşyanın ölçü və keyfiyyətini azaltdığı, litotanın isə miosisdən fərqli olaraq cümlənin və yaxud müəyyən bir ifadənin mənasını zəiflətdiyi, kiçiltiyi qeyd olunmuşdur [42, s.104].

Litota haqda Hollander, Lee M. isə belə yazmışdır: “*Bu cəhətlər təkzib edilən inkarlar və təkzib edilən təsdiqlərdir*”. Yəni o, litotanı sadəcə inkarda və təsdiqdə olan təkziblər kimi təsvir edir [55, s. 33].

İngilis dilində işlənən bəzi litota nümunələrinə nəzər salaq:

She is not the friendliest person.

It is not exactly a walk in the park.

You are not unkind.

İroniya. Qədim Yunan sözü olan ironiya həqiqi mənanın gizlədilməsi və ya mövcud mənaya zidd kimi istifadə edilməsi hesabına yaranır. Bu zaman fikir birbaşa deyil dolaylı yolla, işarələr vasitəsilə ifadə olunur. İ.R.Qalperin ironiyaya belə tərifi vermişdir: “İroniya iki bir-birinə zidd olan sözlərin lüğəvi, kontekstual və məntiqi mənalарının eyni zamanda realizasiyasına əsaslanan üslubi vasitədir”. Məsələn:

“It must be delightful to find oneself in a foreign country without a penny in one’s pocket” [51, s. 146].

İroniya ilə yumorun oxşar cəhətləri olsa da, onları qarışdırmaq olmaz. Belə ki, yumor həmişə gülüşlə nəticələnir və müsbət və mənfi tərəflərin bir-birinə qarışması hesabına ortaya çıxır. Bu cəhətdən yumorla ironiyayı fərqləndirmək olar. Yəni ironiya yalnız yumoristik təsirlə məhdudlaşmır. Məsələn, “Nə ağıllısan!” cümləsini tələffüz edərkən intonasiyadan asılı olaraq “ağıllı” sözünü onun hərfi mənasına əks

olan bir mənada ifadə etdiyimiz zaman ironiya gülünc təsir bağışlamır. Bu zaman o narazılıq, qıcıqlanma, təəssüf kimi hissləri ifadə edir.

İroniyada mənfi cəhət müsbət kimi və ya əksinə müsbət cəhət mənfi kimi təqdim oluna bilər. Məsələn, tənbel birinin çalışqan kimi və ya simic adamın əliaçıq kimi təsvir olunması ironiya yaradır. Bədii ədəbiyyat nümunələrində də bu kimi hallara rast gəlmək olar. Məsələn:

Nə var? Nə baxırsan, *vəfalı* yarım? [104, s. 71].

Səməd Vurğunun “Vaqif” dramından olan bu nümunədə Vaqifin ona xəyanət edən Xuramana “*vəfalı yarım*” deyərək müraciət etməsi ironiya hesab olunur. Göründüyü kimi bu nümunədə mənfi cəhət müsbət kimi qələmə verilmişdir.

İroniyanın şifahi, dramatik və situativ ironiya olmaqla üç növü var.

1. *Şifahi ironiya* danışanın niyyəti dediklərinə əks olduqda meydana gəlir. Bu zaman həqiqətə zidd sözlərdən istifadə edilir.

2. *Dramatik ironiya* izləyici və ya oxucunun hadisə ilə bağlı obrazlardan daha çox məlumata sahib olmasıdır. Bu ironiya növündən teatrda, dram əsərlərində daha çox istifadə olunur.

3. *Situativ ironiyada* isə gözlənilən nəticə ilə son nəticə arasında ziddiyyət olur [28, s.131].

Epitet. Bədii təsvir vasitələrindən biri olan epitet yunan sözü olub mənası əlavə deməkdir. Epitet müəyyən sözə aid olub onu mənaca zənginləşdirmək və qiymətləndirmək məqsədi daşıyır. Bu təsvir vasitəsi dilçilikdə bədii təyin kimi də tanınır. Bədii təyin həm əşya ilə, həm də hərəkətlə əlaqəli ola bilər. Ondan müxtəlif məqsədlər üçün istifadə olunur. Buraya substantivləşdirmək, şəxsləri adlandırmaq, müraciət etmək və s. aid etmək olar. Məsələn:

Ağzı şəkər, ləbi qəndim,

Üzün məndən niyə döndü? [80, s. 160].

Bədii ədəbiyyatda epitetdən həmçinin insanın özü və ya müəyyən üzvlərini hansısa heyvan və ya quş adı ilə təyin etmək məqsədi ilə də istifadə olunur. Məsələn:

Şahin baxışları olduqca kəskin,

Sarsıdamaz onu nə çovğun, nə qar [104, s.70].

Epitet heç bir zaman təklikdə işlənə bilmir. O yalnız hər hansı bir əşya, hadisə və ya hərəkəti ifadə edən sözə əlavə olunaraq onu qiymətləndirən bədii təyin rolunu oynaya bilir. Məhz bu xüsusiyyət, yəni onun müstəqil şəkildə işlənə bilməməsi onu digər bədii təsvir vasitələrindən fərqləndirir.

Adətən əsas nitq hissələri epitet kimi istifadə oluna bilirlər. Xüsusən də sifət kimi işlənən isimlər epitet əmələ gətirirlər. Məsələn, alma yanaq, püstə dodaq, atlaz bəniz, bənövşə nəfəs, büllur bədən və s. [12, s.65].

“Lexicology of the English language” kitabında qeyd olunduğu üzrə ingilis dilində epitetlər metaforik, metonimik olmaqla iki növə ayrılır.

1. *Metaforik epitet*. Bu növ epitetlərdə adətən insani keyfiyyətlər cansız cisimlərə tətbiq edilir. Məsələn, the smiling sun, a careless match etc.

2. *Metonimik epitet*. Bu növdə isə tamın müəyyən xüsusiyyətləri hissəyə aid edilir. Məsələn, threatening eyes, and so on [50, s. 34].

Bundan əlavə ingilis dilində epitetləri sadə, mürəkkəb, cümlə şəklində olan və iki ismin birləşməsindən yaranan epitetlər kimi qruplaşdırmaq olar.

1. *Sadə epitet*. Dreamless sleep, a scornful eyes, nasty day

2. *Mürəkkəb epitet*. Rosy-fingered dawn, wine-dark sea, apple-faced man

3. *Cümlə şəklində olan epitet*. A move-if-you-dare expression, I am-a-friend-of-the-boss

4. *İki ismin birləşməsi hesabına yaranan epitet*. A devil of a job, a memory of a voice, a horse of a girl etc. [69, s. 4].

Təşbeh. Latın sözü olan “similes” sözündən əmələ gələn təşbeh bənzətmə deməkdir. Bənzətmə ilə müqayisə anlayışlarını qarışdırmaq olmaz. Müqayisə, bir sinfə məxsus iki cismin oxşar və ya fərqli cəhətlərini aşkara çıxarmaq məqsədi daşdığı halda, bənzətmə bir obyektin tamamilə başqa sinfə aid obyektlə əlaqələndirilməsi hesabına meydana gəlir.

İngilis dilində insana məxsus müəyyən bir əlamət, keyfiyyət və ya hərəkətin heyvana məxsus xüsusiyyətlərə bənzədilməsi nəticəsində təşbeh yaranır. Məsələn:

Busy as a bee, sly as a fox, faithful as a dog, to fly like a bird, slow as a tortoise and so on [51, s. 26].

Bu kimi nümunələrə nəinki ingilis dilində, həmçinin, Azərbaycan dilində də rast gəlmək mümkündür; tülkü kimi hiyləgər, ilan kimi xain, dəvə kimi susuz, ayı kimi ac və s.

Nümunələrdən də görüldüyü kimi, təşbeh Azərbaycan dilində bənzətmə qoşmalarının köməyi ilə, ingilis dilində isə like, as, such as, as if, seem kimi bağlayıcı sözlər hesabına yaranır.

Bədii ədəbiyyatda təşbeh nümunələrinə geniş şəkildə rast gəlmək mümkündür. Buna misal olaraq Paşa Qəlbinur yaradıcılığına nəzər salsaq görərik ki, onun poeziyasında bədii təsvir vasitələrindən biri olan təşbehdən daha çox istifadə olunmuşdur. Məsələn:

Yuxu kimi, duman kimi

Bu sevgilər çəkiləndi,

Olsa-olsa bir *dən kimi*

Şum yerinə əkiləndi [16, s. 96].

İngilis dilində isə bənzətmədən istifadə olunan aşağıdakı şeir nümunəsinə diqqət yetirək.

My brother's such a noisy kid,

When he eats soup he slurps.

At night my brother snores so loud,

It sounds just like a riot [96, s. 123].

Tabu. Tabu termini Tonqan dilindən götürülmüş Polineziya sözüdür və mənası “qadağan” deməkdir. İlk dəfə Böyük Okean adalarında yaşayan yerli əhali tərəfindən işlədilmişdir [3, s. 43].

İngilis dilində tabular 1777-ci ildən etibarən istifadə edilməyə başlanmışdır. Həmin dövrdə yaşamış Ceyms Kuk yazmışdır ki, bir şey yemək və ya ondan istifadə etmək qadağan hesab edilirsə, bu tabu adlanır [53, s. 152].

Tabu ictimai həyatın müəyyən inkişaf mərhələsində istifadəsi qadağan edilmiş söz və ifadələrdir. Hansısa bir heyvanı ovlamaq, hansısa bir bitkini yemək qadağan olduğu kimi bəzi sözlərin istifadəsi də cəmiyyətdə qadağan edilir və nəticədə dildə tabular yaranır.

Tabular daha çox dini-mifoloji inanclarla əlaqədar olaraq meydana gəlmişdir. Bu sözlər sırasına cin, şeytan, iblis, xortdan kimi sözlər daxildir [26, s. 366].

Tabu termini həm etnoqrafiya, həm də dilçilik termini kimi işlənir. Lakin bu termin müasir dilçilik elmində mənaca genişləndiyinə görə etnoqrafik termindən fərqlənir. Etnoqrafiyada tabu yalnız dini təsəvvürlərlə bağlıdır, dilçilikdə isə digər ictimai faktorlarla da bağlıdır. Belə ki, dilçilikdə bu və ya digər sözün tələffüz edilməsinin qaadağan olunması tabu adlanır [3, s. 44].

Evfemizm. Yunan sözü olan evfemizm “Eu – good\well + peme – speech\speaking” sözlərinin birləşməsindən əmələ gəlmiş “yaxşı” və “danışırım” deməkdir. Termin kimi bir şəxs və ya əşya haqqında yaxşı danışmaq mənasını verir.

Tabu ilə müqayisədə evfemizm daha sonra yaranmışdır. Belə ki, tabu inkişafın ilk mərhələlərində ortaya çıxmışsa da, evfemizm mədəni cəmiyyət normalarına müvafiq olaraq əmələ gəlmişdir. Onu da qeyd edək ki, evfemizm tabunun nəticəsi kimi meydana gəlmişdir. Yəni, evfemizm qadağan olunmuş, tabu adlanan ifadələrin başqa ifadələrlə əvəz olunmasına deyilir.

Semantik xüsusiyyətinə görə evfemizm məcazın növlərindən biri hesab olunur. Lakin evfemizmi məcazın digər növlərindən fərqləndirən əlamət odur ki, obrazlı təsvirə xidmət etməyərək kobud və xoşagəlməz sözləri nəzakətli ifadələrlə əvəz etməklə onları mədəniləşdirmək məqsədi daşıyır. Məsələn:

ölmək-dünyasını dəyişmək, vəfat etmək, rəhmətə getmək, gözlərini əbədi yummaq

qocalmaq- saqqalı ağarmaq, saç-saqqalına dən düşmək, yaşa dolmaq

soyqırımı- etnik təmizləmə

kasıb- aşağı gəlirli və s.

Göründüyü kimi bu nümunələrdə deyilməsi kobud hesab olunan bəzi sözlərin evfemistik qarşılığı qeyd olunmuşdur.

Dildəki kobud söz və ifadələr disfemizm adlanır ki, bu da evfemizmə zidd olan semantik hadisə hesab olunur. Məsələn, *yemək əvəzinə gözüinə dürtmək, ölmək əvəzinə gəbərmək, baş əvəzinə kəllə* və s. buna nümunə ola bilər [3, s. 49].

Ekspressiv-üslubi və ictimai faktorlarla əlaqədar olaraq meydana gələn efemizmlərdən bədii ədəbiyyatda da istifadə olunmuşdur. Məsələn:

“Qapıdan inəyimi, eyib olmasın, eşşəyimi, davarımı çəkib apardılar” [26, s. 318].

“Qoca, o zəhrimardan az iç” [98, s. 355].

İngilis dilində də evfemistik ifadələrə rast gəlinir. Bununla bağlı bəzi nümunələrə nəzər salaq:

to kill - to finish, to be away with, to put away, to settle, to remove

to dead - late, departed, deceased

old age - golden age, golden years

poor- low-income

ugly- unattractive etc.

Ümumiyyətlə ingilis dilində evfemizmlər ilk dəfə 17-ci əsrdə ortaya çıxmışdır. Məsələn, onlar *Devil* əvəzində *Dickens* sözlərini istifadə edirdilər. Çünki onlar düşünürdülər ki, şeytan haqda danışsalar o görünə bilər.

Azərbaycan dilində olduğu kimi ingilis dilində də evfemizmlərə zidd olan disfemizmlərə rast gəlmək mümkündür. Məsələn, *old fox, to go to a hell, to guzzle, beast etc.* [53, s. 150].

Qeyd edilən bədii təsvir və ifadə vasitələri hesabına İngilis və Azərbaycan dillərində sözlərin kontekst daxilində qazandığı mənaların fərqliliyini görmək üçün aşağıdakı nümunələrə nəzər salaq.

Azərbaycan dilində:

Metafora: Ağ xələt bürünər, zərnişan geyməz,

Heç kəsi dindirib keyfinə dəyməz,

Sərdara söz deməz, şaha baş əyməz,

Qüdrətdən səngərli, qalalı dağlar [80, s. 284].

Bu nümunədə “dağlar” sözünün üzərinə insana xas olan xüsusiyyətlərin köçürülməsi ona metaforik mənə qazandırmışdır.

Metonimiya: Ey doğma dilində danışmağı ar bilən

Fasonlu ədəbazlar! [113, s. 46]

Qeyd olunan ifadədə ad dəyişmə hesabına metonimiya yaradılmışdır. Bu isə sözə məcazi anlam qatmışdır.

Mübağilə: Ana vətən, indi bu gün çatılmışdır qaşın sənin,

Yanır qəzəb alovuyla torpaqların, daşın sənin [101, s. 33].

Vətənin qəzəbli, əsəbi olmasını ifadə etmək üçün şair torpaqların, daşın qəzəb alovuyla yandığını söyləməklə şişirtmədən istifadə etmişdir.

Litota: Müşfiqin ürəyi yarpaqdan incə,

Titrəyər bir xəfif rüzgar əsincə.

Məşuqun ayağı haraya dəysə,

Orası aşiqə vətən kimidir [99, s. 213].

Bu nümunədə ürəyin yarpaqdan incə kimi təqdim edilməsi, eyni zamanda, xəfif bir rüzgar səbəbindən titrəməsi mənanın kiçildilməsi ilə sözə məcazi mənə qazandırmışdır.

Təşbeh: Sevgilim əyninə yaşıl geyinmiş,

Sallanışı sərv-i-çəmən kimidir.

Bu bənzətmə bir az üzdən olsa da,

Tamamən görkəmi səmən kimidir [99, s. 179].

Bu nümunədə isə sevgilinin sərv-i-çəmənə, onun görkəminin səmənə bənzədilməsi təşbeh kimi ifadə edilmişdir.

İroniya: Məktəbə qoy getsin axmaqlar, bizə lazım deyil:

Bizlərə həm elmdir Janka, ədəbdir, həm də gül:

Söhbəti şirin, özü şirin, danış, hər dəm də gül,

Jankaya bir kəs sataşsa, ya döy onu, ya da döyül.

Getməyəm mən məktəbə, məktəbdə canım çıxsa da,

Çəkməyəm bulvardan əl, bulvarda canım çıxsa da! [88, s. 47]

Burada isə fikir üstüörtülü şəkildə, kinayə ilə ifadə edilmişdir.

İngilis dilində:

Metafora: When forty winters shall beseige thy brow,

And dig deep trenches in thy beauty's field.

Thy youth's proud livery, so gazed on now,

Will be a tatter'd weed of small worth held [108, s. 725-726].

Burada “forty winters” birləşməsi metaforik mənə kimi insan ömrünün qocalıq dövrünü təsvir etmişdir.

Metonimiya: The world will wall thee, like a makeless wife:

The world will be thy widow and still weep [108, s. 728-729].

Nümunədə “the world” dünyada yaşayan insanları obrazlı şəkildə ifadə etmişdir ki, bu da sözün metonimik mənada işlənməsi deməkdir.

Mübağilə: A fresh egg has a world of power (Bellow).

Bildiyimiz kimi, mübağilə mənanın şişirdilməsi nəticəsində meydana gəlir ki, bu nümunədə də təzə yumurtanın dünyanın gücü kimi təsviri mənanın şişirdilməsinə səbəb olmuşdur.

Litota: The sword wasn't useless to the warrior (Beowulf).

Bu cümlədə “not useless” ifadəsindən istifadə etməklə “usefull” sözünün mənası kiçildilmişdir.

Təşbeh: Blue roll the waters, blue the sky

Spreads like an ocean hung on high [87, s. 246].

Təşbehdə təbiət hadisələri bənzədilən rolunda çıxış edə bilir ki, qeyd olunan nümunədə də bu hala rast gəlinir.

İroniya: O my love, my wife! Death, that hath sucked the honey of thy breath, Hath had no power yet upon thy beauty [108, s. 412].

Vilyam Şekspirin “Romeo and Juliet” əsərindən götürülmüş bu nümunədə sevgililərin hər ikisi səhv bir fərziyyəyə görə özlərini öldürürlər və onların gözlədiyi xoşbəxt sonluq faciə ilə nəticələnir. Biz burada situativ ironiyayla rastlaşmış oluruq.

Deməli, metafora bir əşya və ya hadisənin başqa biri üzərinə köçürülməsi, metonimiya sözlərin əlaqələnməsi hesabına mənanın köçürülməsi, mübağilə mənanın şişirdilməsi, onun əksi olan litota mənanın kiçildilməsi, ironiya həqiqi mənanın gizlədilməsi və təşbeh bənzətmə vasitəsilə sözlərə yeni mənalar qazandırmışdır. Bunun hesabına məcazın növləri kimi bütün bu bədii təsvir və ifadə vasitələri kontekst daxilində sözlərin müxtəlif məcazi mənalar ifadə etmələrinə şərait yaratmışlar.

II FƏSİL

SİFƏTLƏR VƏ ONLARIN SÖZ BİRLƏŞMƏLƏRİ DAXİLİNDƏ VERDİYİ MƏNALAR

2.1. Söz birləşmələri çərçivəsində sifətlərin semantik təhlili

Bildiyimiz kimi isimlər vasitəsilə ifadə edilən əşya və anlayışların əlamət, keyfiyyət kimi özünəməxsus xüsusiyyətlərini xarakterizə edən nitq hissəsi sifət adlanır. Görkəmli dilçi Şaxmatov “Rus dilinin sintaksisi” adlı kitabında sifətin iki mühüm xüsusiyyətindən bəhs etmişdir. Bunlardan birincisi kimi bütün sifətlərin təyin edilən sözə aid olduğunu və bu zaman bütün təyinlərin eyni sintaktik əhəmiyyətə malik olmasını qeyd etmişdir. İkinci əlamət kimi isə bəzi sifətlərin ilkin təyin edilənə deyil ondan sonra işlənmiş sifətlə təyin olunan söz birləşməsinə aid olduğunu qeyd etmişdir. Bunun nəticəsi kimi o, qeyd edir ki, bu zaman bəzi təyinlər təyin olunan sözə yaxın, digərləri isə uzaq olur [45, s. 129].

E.N.Klimenko, E.A.Kanevski, V.A.Tuzov sifətləri ifadə etdikləri mənalara görə üç qrupa ayırmışlar:

1. Dad, görünüş, rəng, xarakter, material, ölçü, zaman, boy, yaş, temperament, hiss bildirən sifətlər
2. Həcm, çəki, məsafə, gün, abstrak anlayışlar, proseslərin tezliyi, səs, reallıq, daxili vəziyyət bildirən sifətlər
3. İnsanın daxili vəziyyətini xarakterizə edən, emosional rəng, emosional qiymət, ətraf mühitlə bağlı anlayışları bildirən sifətlər [40, s. 24].

Sifətlər bir sıra leksik-semantik əlamətlərinə görə səciyyəli. Bu əlamətlərə aşağıdakılar daxildir:

1. Ətraf mühitlə qarşılıqlı əlaqə
2. Sifətlərin leksik-semantik xüsusiyyətlərinin əsasını təşkil edən tərkib hissələrin qarşılıqlı əlaqəsi
3. Leksik-semantik sistemdə mövcud olan digər hissələrin nisbi müstəqilliyi

4. Leksik-semantik sistemdə bəzi hallarda rast gəlinən qanunauuğunluqların mövcud olması [15, s. 34].

Bildiyimiz kimi hər hansı bir dildə ayrı-ayrı sözlərə məxsus semantik əlamətlər həmin dilin və bu dilin daşıyıcısı olan xalqın tarixi ilə birbaşa bağlıdır. Bu baxımdan sifətlər, onların çoxmənalılığı, omonimliyi, əsas və məcazi mənaları arasındakı əlaqələr izah edilə bilər. Dilçilikdə sözlərin məcazi mənası adətən onların ifadə etdiyi əsas mənə hesabına izah edilir. Lakin bu fikirdə ziddiyyət var. Çünki, əvvəllər sözün əsas, ilkin mənası ikinci dərəcəli mənə kimi qəbul edilirdi. Məsələn; “ağ” sifətinin ifadə etdiyi “uca”, “böyük”, “yüksək” kimi mənalar dominant mənə olaraq qəbul edildiyi halda, onun rəng bildirməsi ikinci dərəcəli mənə olaraq qeyd edilirdi. Zaman keçdikcə sifətin semantik strukturunun dəyişməsi nəticəsində rəngbildirmə mənəsi dominant mənə xüsusiyyətini qazana bilmişdir.

Sifətlərin semantik strukturunu üç nöqtəyi-nəzərdən səciyyələndirmək olar:

1. Sifətin semantik strukturunun formalaşmasında vasitəçi olan qrammatik faktorların köməyi ilə
2. Sifətin semantik strukturuna təsir edən fonoloji faktorların köməyi ilə
3. Sifətin çoxşaxəliyi, çoxvariantlılığı vasitəsilə.

Söz birləşmələri leksikologiya, sintaksis, söz yaradıcılığı, leksikoqrafiya və frazeologiya kimi elm sahələri ilə bağlı olmaqla həm söz, həm də cümlə ilə qarşılıqlı əlaqədə olan sintaktik vahiddir. Söz birləşməsi söz və cümlə ilə əlaqəli olsa da özünəməxsus xüsusiyyətləri ilə də seçilir [78, s. 132].

V.N.Yarseva qeyd edir ki, söz birləşmələrinin tədqiqi ilə bağlı ədəbiyyatların sayca çox olmasına baxmayaraq, söz birləşmələrinin öz əlamətləri və söz birləşmələrinin söz və cümlədən fərqli xarakterik xüsusiyyətlərə malik olması indiyə qədər mübahisəli mövzu olaraq qalmaqdadır [47, s. 57].

Onu da qeyd edək ki, dilçilikdə belə bir fikir də irəli sürülür ki, söz birləşməsi ilə söz, həmçinin, söz birləşməsi ilə cümlə arasındakı əlaqəni eyniləşdirmək də, onları qarşı-qarşıya qoymaq da və ya onlardan hansısa birini digərinə tabe etmək də doğru deyildir. Söz birləşmələrinin tərkib hissələrinin leksik-semantik əlaqəsi və bu

əlaqəyə məxsus xüsusiyyətlər bu sintaktik vahidin müəyyən edilməsində əsas rol oynayır [34, s. 9].

Həm Azərbaycan, həm də qərb dilçiliyində söz birləşmələrinə müxtəlif nöqteyi-nəzərdən yanaşılmışdır. Bu mövzu üzrə aparılan tədqiqatlarda və əsərlərdə söz birləşmələri ilə əlaqəli dörd baxış fərqləndirilmişdir. Bunlar semantik baxış, statistik baxış, semantik-funksional baxış və semantik-qrammatik baxışdır.

Semantik baxışın nümayəndələri kimi V.Porziq, A.P.Kavi, C.R.Firz dilçilərin adlarını qeyd etmək olar. Bu alimlər sözlərin yanaşı işlənmə bilmə xüsusiyyətinin onların qrammatik əlamətləri ilə yanaşı, məna cəhətləri ilə də bağlı olduğu fikrini irəli sürmüşlər.

Söz birləşməsinə statistik baxış C.Sinkler, M.A.K.Həlidey, C.R.Firzinin tədqiqatlarında öz əksini tapmışdır. Bu baxışa əsasən söz birləşmələri yanaşı gələn sözlərin, təkrarlanmaların hesablanması nəticəsində müəyyən edilir.

Semantik-funksional baxış İ.A.Melçuk və A.K.Julkovski tərəfindən araşdırılmışdır. Bu baxışa görə söz birləşmələrinin müəyyənləşdirilməsində iki cəhətə diqqət yetirilirdi. Bunlardan biri sözlərin məna cəhəti, digəri isə onların ifadə etdiyi funksiyalardır.

Söz birləşmələrinin öyrənilməsində rolu olan sonuncu baxış olan semantik-qrammatik baxış isə M.Benson, E.Benson, F.C.Hausman və R.İlson kimi dilçilər tərəfindən araşdırılmışdır. Semantik-qrammatik baxışın nümayəndələri söz birləşmələrinin araşdırılması zamanı sözlərin məna xüsusiyyətləri ilə yanaşı, onların qrammatik xüsusiyyətlərini də əsas götürürdülər [18, s. 86].

Maraqlıdır ki, söz birləşməsinin sintaktik vahid kimi tədqiqi məsələsi və onun cümlə ilə bağlılığı daha çox rus dilçilərinin diqqətini çəkmişdir. F.F.Fortunatovun fikrinə görə söz birləşməsi iki müstəqil söz arasındakı müstəqil əlaqəni bildirir. M.N.Peterson söz birləşmələrini əsas sintaktik vahid kimi qiymətləndirməklə, sintaksisi söz birləşmələri haqqında təlim kimi təqdim etmişdir. A.A.Şaxmatov isə birləşmə daxilində bir sözün digər sözdən asılılığı və sözlərin qrammatik yolla birləşməsinə vurğulamaqla “bitkin” və “bitməmiş” söz birləşmələrindən bəhs etmişdir [43, s. 400-401].

Söz birləşmələrinin tədqiqinə Azərbaycan dilçiliyində XX əsrin 50-60-cı illərindən etibarən başlanılmışdır. Belə ki, bu mövzu M.Hüseynzadə və Y.Seyidov tərəfindən geniş miqyasda araşdırılmışdır [21, s. 26].

Söz birləşmələrinin sintaktik vahid kimi təşkili və formalaşmasında bir sıra zəruri faktları qeyd etmək olar:

1. Söz birləşmələrinin tərəfləri arasında sintaktik əlaqə
2. Söz birləşmələrinin komponentlərinin xarakteri
3. Söz birləşmələrində komponentlərin yeri və sırası.

İngilis dilində söz birləşməsinin nəzəri baxımdan öyrənilməsi məşhur amerikan dilçisi L.Blumfeldin adı ilə bağlıdır. Uzun illər ərzində söz birləşməsinin ingilis dilində sabit bir terminlə ifadəsi formalaşmamış, ilk olaraq “phrase” termini sonra “word group” və “word cluster” terminləri istifadə edilmiş, daha sonra isə “phrase” termini yenidən işlədilməyə başlanılmışdır. İngilis dilçiliyində maraqlı faktlardan biri odur ki, predikativ söz qrupları (She is, They are) cümlə quruluşuna malik olmalarına baxmayaraq, onlar fraza hesab olunurlar. Buna səbəb isə onların cümlə kimi bitkin intonasiyaya malik olmamaları və kommunikativ cəhətdən tam olmamalarıdır [39, s. 100-103].

Fraza terminin Azərbaycan dilində qarşılığı söz birləşməsidir. Söz birləşməsi ən azı iki komponentdən ibarət olmalıdır. Bunu ingilis dilində aşağıdakı nümunə üzərində izah edək.

“An interesting novel” = maraqlı hekayə

A – müəyyənləşdirici söz, interesting - sifət (təyin edən tərəf), novel - isim (əsas tərəf) kimi çıxış edir.

Ümumiyyətlə ingilis dilində frazanın iki növü var: sadə və mürəkkəb fraza.

1. *She went to the park.* (sadə növ)
2. *Walking in the rain can be difficult.* (mürəkkəb növ).

Deməli, ingilis dilində fraza anlayışı bizim dildə söz birləşməsi kimi başa düşülür. Burada beş növ söz birləşməsi fərqləndirilir.

1. İsmi birləşmələr (noun phrases)
2. Feili birləşmələr (verbal phrases)

3. Sifət birləşmələri (adjective phrases)
4. Zərf birləşmələri (adverb phrases)
5. Prepozitiv birləşmələr (propositional phrases)

Sifət birləşmələri dedikdə, tərkibindəki sifətin əsas tərəf kimi çıxış etməklə təyinedici söz qrupları, yəni premodifiyer və postmodifiyerlə əlaqəyə girdiyi birləşmələr nəzərdə tutulur. Bu zaman ortaya belə bir sual çıxır. Premodifier və postmodifier nədir? Sifət və sifət tərkibləri, isim və ismi tərkiblər, indiki və keçmiş zaman feili sifətlər, saylar və zərflər premodifierlər kimi çıxış edirlər. Bu sözün ifadə etdiyi mənanı daha yaxşı anlamaq üçün ilk növbədə “modifier” sözünün mənasını bilmək lazımdır. Belə ki, Qrinbanın söylədiyinə əsasən, “modifier” elə bir termdir ki, o söz birləşməsi daxilində əsas tərəf kimi çıxış edən söz haqqında daha geniş məlumat verir. Bunlara ismi, feili, sifət və digər birləşmələrin tərkibində rast gəlmək mümkündür.

Riçarda görə isə bu termin söz birləşmələri tərkibində işlənərək isimləri deyil, feil, sifət və zərfləri müəyyən etmək üçün istifadə edilir [68, s. 234].

Postmodifier dedikdə isə əksər dilçilər söz birləşmələri tərkibində əsas tərəfdən sonra işlənən asılı sözlər nəzərdə tuturlar. Fallidey “qualifier” sözünü bu terminin əvəzedicisi kimi işlətməmişdir [54, s. 89]. Onu da qeyd edək ki, postmodifierləri bir neçə növdə qruplaşdırmaq olar.

1. İsmi tərkiblər (noun phrases)
2. Zərf və zərf tərkibləri (adverb, adverb phrases)
3. Sifət və sifət tərkibləri (adjective, adjective phrases)
4. Prepozitiv tərkiblər (prepositional phrases)
5. Relyativ tərkiblər (finite relative clauses) və s.

Azərbaycan dilçiliyində Y.Seyidov, H.Mirzəzadə kimi görkəmli alimlər öz tədqiqatlarında söz birləşmələrini leksik-qrammatik mövqedən araşdırmışlar. Son illərdə aparılan tədqiqatlara diqqət yetirsək söz birləşmələri, həmçinin, leksik-semantik cəhətdən də öyrənilməyə başlanılmışdır. Buna nümunə olaraq qeyd edə bilərik ki, N.Ç.Vəliyeva söz birləşmələrinin tədqiqində struktur-semantik əlamətləri

təhlil etmişdir. Q.Ş.Kazımov isə söz birləşmələrindən bəhs edərkən leksik-semantik əlamətlərə üstünlük vermişdir. Söz birləşmələrində iki başlıca şərtə əməl edilməlidir:

1. Söz birləşmələrinin aid olduğu nominativ məna real həyat həqiqətləri ilə uyğunlaşmalıdır. Məsələn: istedadlı tələbə və yaxud ərizə yazmaq və s. İngilis dilində isə söz birləşmələrinin aid olduğu nominativ məna real həyaq həqiqətləri ilə uyğun gəlməyə bilər. Məsələn: “white day” (ağ gün), “eatable book” (yeməli kitab). Bu birləşmələr İngilis dilində “*weak collocation*” və ya “*free combination*” adlandırılır.

2. İkinci vacib şərt isə söz birləşmələrinin tərkib hissələrinin dilə məxsus dil qəlibləri əsasında sıralanması və onların müəyyən sintaktik əlaqəyə uyğun olaraq birləşməsidir. Məsələn: “an interesting novel” (maraqlı roman), “great idea” (möhtəşəm fikir) birləşmələri əvəzinə “a novel interesting” (roman maraqlı), “idea great” (fikir möhtəşəm) demək doğru deyil. Bu cəhət həm Azərbaycan, həm də qərb dilçiliyində vacib amil kimi səciyyələnir [37, s. 341-342].

İngilis və Azərbaycan dillərində olan söz birləşmələri arasında oxşar və fərqli cəhətlər mövcuddur. Oxşar cəhət kimi onu qeyd edə bilərik ki, həm ingilis, həm də azərbaycan dillərində söz birləşmələri qrammatik cəhətdən əsas olan söz ətrafında qruplaşır. Sözlərin hansı nitq hissəsinə aid olmasından asılı olaraq feili və ismi söz birləşmələri fərqləndirilir.

Müasir ingilis dilində sərbəst ismi birləşmələr M.O.Kaul tərəfindən aşağıdakı kimi qruplaşdırılmışdır:

1. Possesive pronoun + Noun (P+N): your speech, my bag, her umbrella.
2. Adjective + Noun (A+N): green grass, hot weather, white dress.
3. Participle I + Noun (G+N): crying baby, running children.
4. Noun + Noun (N+N): Tower bridge, newspaper article.
5. Participle II + Noun (P_{II} +N): broken heart, hurt boy.
6. Noun + Infinitive (N+I): place to enter, book to read.
7. Noun + Participle II (N+P_{II}): problem solved, promise given.
8. Noun + Adverbs (N+A): years ago, a week later.

Azərbaycan dilində ismi birləşmə və ya təyini birləşmə kimi tanınan söz birləşmələri də qruplaşdırılır. Bunlara nəzər salaq:

1. İsim + isim: daş hasar
2. Sifət + isim: gözəl şəhər
3. Say + isim: xeyli adam
4. Əvəzlik + isim: həmin yer
5. Feili sifət + isim: oxunacaq məktub
6. İsim + say: şagirdlərdən ikisi
7. Əvəzlik + say: onların biri
8. İsim + sifət: kitabın qalını
9. Əvəzlik + sifət: bizim böyüyümüz
10. Sifət + sifət: yaxşılar yaxşısı
11. Məsdər + isim: oxumaq həvəsi [2, s. 146].

Deməli, həm ingilis, həm də Azərbaycan dilində söz birləşmələri müxtəlif nitq hissələrinin birləşməsi hesabına ortaya çıxır.

Söz birləşmələri çərçivəsində sözləri semantik cəhətdən təhlil etmək, onların ifadə etdikləri mənaları düzgün təhlil etmək üçün həmin sözlərin söz birləşmələri daxilindəki digər sözlərlə qarşılıqlı əlaqəsini öyrənmək və onların hər birini özünəməxsus xüsusiyyətlərinə görə sistemləşdirmək lazımdır. Bunun üçün isə söz birləşmələrinin tiplərini müəyyən etmək lazımdır [6, s. 21].

Dil vahidi olan söz birləşməsi haqqında danışarkən onların növləri haqqında da danışmağı vacib hesab edirik. Belə ki, dilçilər iki növ söz birləşməsinin olduğunu qeyd edirlər. Bunlardan biri sərbəst söz birləşmələri, digəri isə sabit söz birləşmələridir.

Sərbəst birləşmələr sintaktik vahid olan söz birləşmələri haqda təlimin əsas obyektini kimi çıxış edən əsl qrammatik birləşmələrdir. Bu növ birləşmələrin tərkib hissələrini ayrı-ayrılıqda təhlil etmək olar. Bu zaman söz birləşməsinin ümumi məzmunu pozulmayacaq və o əsas mənanı qoruyub saxlaya biləcəkdir.

Sabit birləşmələr dilin tarixən inkişafı hesabına yaranaraq dildə hazır şəkildə mövcud olur. Semantik əlamətinə və qrammatik quruluşuna görə sabitliyi ilə seçilən

bu birləşmələr, həmçinin, frazeoloji vahidlər, idiomatik ifadələr, frazeologizmlər, frazeoloji tərkiblər və s. kimi adlandırılırlar. Sabit birləşmələrin tərkib hissələrini təşkil edən sözlər dəyişikliyə uğrayaraq öz əsas mənələrindən uzaqlaşaraq yeni mənə qazanırlar və həmin sözlər hamısı birlikdə bir mənəni bildirir.

Sərbəst söz birləşmələri ilə sabit birləşmələr arasındakı başlıca fərq onların ifadə etdikləri mənələrdədir ki, digər fərqlər də məhz bu fərq əsasında ortaya çıxır. Digər fərq kimi onun qeyd edə bilərik ki, sərbəst birləşmələr keçici xarakterə malik olmaqla dildə hazır şəkildə mövcud olmadığı halda sabit birləşmələr keçici xarakter daşımır, sərbəst olurlar və dilə hazır şəkildə daxil olurlar [22, s. 6].

H.A.Bayramov tərəfindən müəyyən edilmiş sabit söz birləşmələri ilə sərbəst söz birləşmələri arasındakı fərqli mənələri aşağıdakı kimi sıralamaq olar;

1. Sərbəst söz birləşmələrinin komponentləri nominativ mənada işləndiyi halda, sabit söz birləşmələrini təşkil edən sözlər məcazi mənə ifadə edir.

2. Sərbəst söz birləşmələrinin ifadə etdiyi mənə onları təşkil edən sözlərin mənəsinin cəminə bərabərdir, lakin sabit söz birləşmələrinin mənəsi onların tərkib hissələrinin qaynağına əsaslanır.

3. Sərbəst söz birləşmələri tarixi inkişaf zəminində nitq prosesində yaransa da, sabit söz birləşmələri dildə hazır şəkildə olur [7, s. 47].

Sabit söz birləşmələrinin özünəməxsus xüsusiyyətlərindən biri olmaqla onları digər birləşmələrdən fərqləndirən cəhətlərdən biri də sabit söz birləşmələri əmələ gətirən komponentlərin vahid fikir bildirməsi və bütövlükdə bir cümlə üzvü kimi təhlil edilməsidir. Məsələn:

İngilis dilində: still as a mouse, quite as a mouse, mute as a fish və s.

Azərbaycan dilində: burnunun ucu göynəmək, gözü su içməmək, can vermək, söz vermək və s.

Qeyd edilən nümunələrdə ingilis dilində “still”, “quite”, “mute” və Azərbaycan dilində “burnunun ucu göynəmək”, “gözü su içməmək”, “can vermək”, “söz vermək” kimi birləşmələr sabit söz birləşmələri hesab olunur və onları tərkib hissələrinə görə ayırmaq mümkün deyil, əks halda bu tipli birləşmələrin mənəsi pozular.

Sabit söz birləşmələrindən fərqli olaraq sərbəst söz birləşmələrini tərkib hissələrinə ayırmaq və onları ayrı-ayrılıqda təhlil etmək mümkündür. Onlar bir-birinə sintaktik əlaqə növləri olan uzlaşma, yanaşma və ya idarə əlaqəsi köməyi ilə bağlanırlar. Sərbəst söz birləşmələri adından da bəlli olduğu üzrə həm sintaktik, həm də semantik cəhətdən sərbəst olduqları üçün bu və ya digər sözlə birləşmə yarada bilirlər. Bu zaman sərbəst söz birləşmələrini təşkil edən sözlər öz leksik mənalarını qoruyub saxlaya bilər. Məsələn: a silent man, a quiet life, quiet voice, a tranquil life. Azərbaycan dilində: “sakit adam”, “sakit səs”, “sakit (dinc) həyat” və s. Bu nümunələrdə “silent”, “quiet”, “tranquil” sifətləri “man”, “voice”, “life” isimləri ilə Azərbaycan dilində isə “sakit” sifəti “adam” “səs”, “həyat” isimləri ilə birləşmə yaratmışdır. Həm ingilis, həm də Azərbaycan dilində qeyd etdiyimiz bu birləşmələrdə sifətlər öz semantik və sintaktik xüsusiyyətlərini qoruyub saxlaya bilmişdir [35, s. 37].

Bütün bunlardan belə bir nəticəyə gəlmək olar ki, söz birləşmələri daxilində, sifətlərin ifadə etdikləri mənalar söz birləşmələrinin növündən asılıdır. Belə ki, sərbəst söz birləşmələri daxilində sifətlər öz ilkin leksik mənalarını qoruduqları halda, sabit söz birləşmələrinin tərkib hissələrindən biri kimi çıxış edən sifətlər ilkin mənadan kənarlaşaraq tamamilə fərqli mənalar ifadə edə bilirlər.

2.2. Sifət birləşmələrində leksik və qrammatik əlaqələr

Sözlərin leksik və qrammatik cəhətdən əlaqələnməsi hesabına yaranan söz birləşmələrinin tərkib hissələrinin arasındakı qarşılıqlı münasibətdən danışarkən həm leksik, həm də qrammatik əlaqələr nəzərə alınmalıdır. Bu əlaqələrdən biri söz birləşmələrinin daxili, digəri isə xarici mahiyyətini təşkil edir. Daxili əlaqələr xarici əlaqələrlə müqayisədə daha əsasdır və əşyanın mahiyyətinin müəyyənləşdirməsində əhəmiyyətli rola malikdir. Xarici əlaqələr ikinci dərəcəli olsalar da, onlar da əşyanın mahiyyətinin müəyyənləşməsində müəyyən rola malikdir.

Söz birləşmələrinin komponentləri arasındakı əlaqələr dörd cür qruplaşdırıla bilər.

1. Obyekt əlaqəsi: kinoya baxmaq, yeməyi bişirmək, tapşırığı həll etmək, məktubu yazmaq və s.
2. Predikativ əlaqə: Anar oxuyur, o gedir, yemək dadlıdır və s.
3. Relyativ əlaqə: tez-tez danışmaq, yavaş-yavaş yerimək, əsəbdən ağlamaq, gec gəlmək və s.
4. Atributiv əlaqə: gülməli əhvalat, qorxulu hadisə, gümüş üzük, altı şagird, ağlayan uşaq və s. [34, s. 25; 28].

Real həyatda mövcud olan obyektiv əlaqələr söz birləşmələrinin məna əsasını təşkil edir. Bu haqda J.M.Qalkina-Fedoruk qeyd etmişdir ki: “Söz birləşmələri daxilində sözlər birləşərək hadisələrin, əşyaların, proseslərin, keyfiyyətlərin və əlamətlərin real münasibətləri nəticəsində ortaya çıxan əlaqələri ifadə edir” [42, s. 171].

Söz birləşmələrinin tərkib hissələri arasında mövcud olan bu dörd əlaqə növü ilə yanaşı onlar arasında leksik və qrammatik əlaqələrin mövcudluğu da xüsusilə qeyd olunmalıdır.

Söz birləşmələrinin komponentləri arasındakı qrammatik əlaqələr, başqa adla, sintaktik əlaqələr kimi də adlandırılır. Bu komponentlər arasındakı sintaktik əlaqələr söz birləşmələrinin formalaşmasında mühüm rola malikdir. V.V.Vinoqradovun fikrincə, söz birləşmələrini təşkil edən sözlər arasındakı sintaktik əlaqələrin müxtəlifliyi ayrı-ayrı nitq hissələrinə məxsus sözlərin birləşmə yollarının müxtəlif olması ilə birbaşa bağlıdır”. Bu baxımdan, söz birləşmələri tədqiq edilərkən bu əlaqələrin öyrənilməsi vacib şərtlərdən biri kimi qəbul olunur [38, s. 15].

Müxtəlif sistemli dillərdə sifət və sifət birləşmələrini tədqiqinə sifətlərin semantik quruluşunu, bu birləşmələr arasındakı leksik və qrammatik əlaqələri öyrənməkdən başlamaq lazımdır.

Söz birləşmələrinin öyrənilməsi zamanı onlara iki aspektdən yanaşmaq zəruri hesab olunur. Bunlar qrammatik və semantik aspektlərdir. Söz birləşmələrinin tədqiqinə qrammatik yanaşmanın nümayəndələri olan qərb linqvistik məktəbinin dilçiləri H.Suit, O.Yesperson, Q.Poutsma söz birləşmələrinin fərqləndirici xüsusiyyətlərini sözlərin sintaktik vahid kimi cümlə daxilində müəyyənləşdirilməsinə

əsasən tədqiq etmişlər. Rus qrammatika məktəbinin dilçiləri olan F.F.Fortunatov və A.M.Peşkovskiy söz birləşmələrini sintaksisin bölməsi kimi öyrənmiş və onları qrammatik əlamətlərinə görə bir-biri ilə bağlı olan söz qrupları kimi qəbul etmişlər.

Sifətlərin semantik quruluşu haqqında A.N.Şramm geniş araşdırma aparmışdır. O, sifətlərin semantik cəhətdən empirik və rasionol olmaqla iki növünün olduğunu qeyd etmişdir. Onun fikrincə, empirik sifətlər insanın hiss orqanları hesabına qiymətləndirilməklə qəbul edilir [46, s. 53].

Empirik sifətlər cərgəsinə insan və heyvana xas olan lakin hiss orqanları vasitəsilə qavranılmayan sifətlər də aid edilir. Məsələn: gözəl, çirkin, savadlı, vəhşi, hiyləgər və s.

Rasionol sifətlər empirik sifətlərdən fərqli olaraq insana məxsus hiss üzvlərinin köməyiylə deyil, şüur vasitəsilə və qiymətləndirmə meyarı ilə müəyyənləşdirilir. Bununla belə bu sifətlərin təyin edilməsində qismən də olsa bəzi hiss üzvləri iştirak edir. Qiymətləndirmə dedikdə hiss orqanları, həyatda qazanılmış bilik və təcrübə hesabına əldə edilən məlumatların müqayisə və təhlili nəzərdə tutulur. Bu növ sifətləri üç qrupa ayırmaq olar:

1. İnsanların daxili və xarici əlamət və keyfiyyətlərini bildirən rasionol sifətlər: yaşlı qadın (old woman), ağıllı uşaq (clever child), gözəl qız (beautiful girl) və s.

2. Heyvanlara məxsus əlamət və keyfiyyətləri bildirən rasionol sifətlər: qara quş (black bird), balaca pişik (small cat), vəhşi it (wild dog) və s.

3. Predmetlərin əlamət və keyfiyyətlərini bildirən rasionol sifətlər: maraqlı kitab (interesting book), yaxşı təklif (good offer), qorxulu film (scary movie) və s.

Onu da qeyd edək ki, dildə elə sifətlər mövcuddur ki, qeyd edilən hər üç növə aid ola bilər. Məsələn: *faydalı adam* (useful person), *faydalı heyvan* (useful animal), *faydalı təklif* (useful offer).

Faydalı (useful) sözünün insan, heyvan və cansız ismə aid edilə bilməsi bunu söyləməyə əsas verir ki, həm ingilis, həm də Azərbaycan dillərində bir sifətin mənaca müxtəlif növ isimlərlə əlaqəyə girməsi ona fərqli mənalar qazandıra bilər.

Söz birləşmələri daxilindəki sözlər, eləcə də, sifət birləşmələrinin tərkib hissələri qrammatik əlaqələr, digər adla, sintaktik əlaqələr vasitəsilə əlaqələnir. Bu haqda

Kononov qeyd edir: “Söz birləşməsi məsələsi onu əmələ gətirən sözlər arasındakı sintaktik əlaqələr məsələsindən ayrılmazdır”.

Söz birləşmələrinin komponentləri arasındakı qrammatik əlaqələr iki cür qruplaşdırılır:

1. Tabesizlik əlaqəsi
2. Tabelilik əlaqəsi

Bu iki əlaqə növünü ayrı-ayrılıqda nəzərdən keçirək.

Tabesizlik əlaqəsində adından da bəlli olduğu üzrə birləşmə tərkibindəki hər bir söz müstəqil və bərabər hüquqlu olur. Tabesizlik əlaqəsi mənə və qrammatik cəhətdən bir-biri ilə əlaqədar olan, lakin bir-birindən asılı olmayan, biri digərini heç bir cəhətdən aydınlaşdırmayan, sadalama intonasiyası ilə tələffüz edilən, bərabər hüquqlu sözlər arasında olur. Tabesizlik əlaqəsinə sadə cümlədə həmcins üzvlər arasında və tabesiz mürəkkəb cümlənin komponentləri arasında rast gəlinir. Bəzən söz birləşmələrinin əsas və ya asılı tərəfi də bərabər hüquq əsasında əlaqələnən iki və daha çox sözdən ibarət olur ki, həmin sözlər arasında da tabesizlik əlaqəsi olur. Məsələn: gəzməli, görməli yerlər.

Onu da qeyd edək ki, tabesizlik əlaqəsi hesabına əmələ gələn bu cür söz birləşmələrində sözlər birləşmənin qeyri-müstəqil tərəfi olduğu üçün onlar cümlədə həmcins üzvlər kimi çıxış etmir [2, s. 140].

İngilis dilində: Only after a hundred years did train stop: *Nicole, Mary, and Rosemary* waited on the outskirts while Dick fought his way through [90, s. 76].

Azərbaycan dilində: Səhər üzümüzə min bir tələblə *yeni gün, yeni ay, yeni il* gəlir [107, s. 104].

Hər iki dildə verilən nümunələrdə qeyd edilən sözlər bir-birindən asılı olmadan tam müstəqil şəkildə işlənmişdir. Deməli, bu sözlər arasındakı əlaqə tabesizlik əlaqəsidir.

Tabelilik əlaqəsində isə tərəflərdən biri digərindən asılı halda olur. Başqa sözlə desək, tabe söz tabeəddici sözün köməyi ilə idarə olunur. Birləşmənin komponentləri arasındakı tabelilik əlaqəsi üç formada təzahür edir:

1. Uzlaşma əlaqəsi

2. İdarə əlaqəsi

3. Yanaşma əlaqəsi

Azərbaycan dilində sifət birləşmələrini təşkil edən sözlər bir-biri ilə tabelilik əlaqəsinin yanaşma növü vasitəsilə birləşmə yarada bilirlər. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, yanaşma əlaqəsi iki tipdə mövcud olur. Bunlardan biri tam yanaşmadır ki, bu zaman birləşməni əmələ gətirən sözlər arasına başqa heç bir əlavə söz daxil ola bilmir. Məsələn: mavi səma, şirin meyvə və s.

Natamam yanaşma adlanan ikinci tipdə isə birləşmə yaradan sözlər arasına başqa sözlər daxil ola bilər. Məsələn: *İndi hər şey ona gün kimi aydın idi*. Bu nümunədə *indi aydın idi* birləşməsinin tərəfləri natamam yanaşma ilə əlaqələnmiş, *hər şey ona gün kimi* sözləri onların arasına daxil olmaqla onları bir-birindən uzaqlaşdırmışdır [22, s. 8].

İngilis dilində sifətlər müxtəlif nitq hissələri ilə birləşmə yarada bilər. Lakin onlar daha çox isimlərlə birləşə bilər. İsimlərlə birləşmə halında sifətlər müxtəlif mənalar qazana bilər. Bu haqda hələ qədim Yunan müəllifi Aristotelin müəllifi olduğu ədəbiyyatda söhbət açılmışdır. Burada isimlərdən asılı olaraq sifətlərin mənaca dəyişməsi məsələsinə diqqət yetirilmişdir. Məsələn: C.Ostin Aristotelin fikirlərinə istinadən “sağlam” sözünü nümunə götürməklə onun müxtəlif isimlərlə birləşmə halında mənaca necə dəyişdiyini göstərmişdir. Məsələn sağlam bədən, sağlam qəddi-qamət, sağlam çalışmalar. Bu birləşmələrdən birincisində sifət öz ilkin mənasında işləndiyi halda, digər iki birləşmədə isə ilkin mənadan müəyyən qədər uzaqlaşmışdır [14, s. 219].

Deməli, sifətlərin birləşmə daxilində ifadə etdiyi müxtəlif mənə növlərinin müəyyənləşdirilməsində ismin rolunun əhəmiyyətli olduğunu nəzərə almaq vacibdir. Belə ki, canlıları bildirən isimlərlə birləşmə halında müəyyən mənə əlaqəsinə girən sifətlər cansızlara aid isimlərlə birləşmə zamanı başqa bir mənə əlaqəsinə girmiş olur. Eyni zamanda həm canlı, həm də cansız anlayışı bildirən isimlər öz qismində də müxtəlif növlərə ayrılır ki, bu da çoxmənəlilikə səbəb olur. Bu baxımdan sifətlərin isimlə semantik əlaqəyə girməsində isimlərin mənə növləri aparıcı mövqə tutur.

Sifət birləşmələrindən danışarkən sifətlərin çoxmənəlilikini haqqında da məlumat verməyi zəruri hesab edirik. Sifətlərin çoxmənəlilikini onların təyin etdikləri obyektə əsasən müəyyənləşir. Məsələn: *tünd çay, tünd xasiyyət, tünd rəng; acı dil, acı bibər, acı xarakter, maraqlı fikir, maraqlı adam, maraqlı roman, maraqlı iş* və s. Bu nümunələrin hər birində sifət öz ilkin, nüvə mənasını qorumaqla təyin etdiyi obyektədən asılı olaraq əlavə mənalar qazanmışdır.

Sifətin çoxmənəlilikini kontekst daxilində üzə çıxır. Belə ki, söz birləşməsi kontekstində sifətlər müxtəlif mənə çalarlılığına malik olur. Məsələn: *clear day* (aydın gün), *clear sky* (aydın səma), *clear tone* (aydın ton), *clear sight* (aydın görmə), *clear idea* (aydın fikir) və s.

Rəng bildirən sifətlər də müxtəlif isimlərlə leksik-qrammatik əlaqə zəminində fərqli mənalar ifadə edə bilirlər. Buna nümunə olaraq “black” sifətinin isimlərlə birləşmə daxilində ifadə etdiyi mənələrə nəzər salaq. Bu sözün ilkin, dominant mənası həm İngilis, həm də Azərbaycan dilində rəng bildirməsidir. Bu sifətin söz birləşməsi kontekstində ifadə etdiyi mənələri aşağıdakı kimi qruplaşdırmaq olar:

1. Black shirt - qara köynək
2. Black hands – qara əllər
3. Black water – dərin su
4. Black man – qara adam
5. Black look – kinli baxış
6. Black moment – ağır an

Nümunələrdən də gördüyümüz kimi “black” sifəti özündən sonra gələn ismə bağlı olaraq müxtəlif mənələri ifadə edə bilər.

Onu da qeyd edək ki, rəng bildirən sifətlər yalnız isimlərlə deyil, digər nitq hissələri ilə də əlaqəyə girə bilirlər. Bunun hesabına rəng metaforaları anlayışı bildirən sifətlər kimi çıxış rənglər əlaqəyə girdikləri sözlərlə birlikdə birləşmə əmələ gətirirlər ki, bu cür birləşmələr frazeoloji birləşmələr adlanır.

Məlumdur ki, söz birləşmələrinin əmələ gəlməsində sözlərin valentliyi mühüm rola malikdir. İlkin mənada valentlik feilə məxsus dilçilik problemi kimi qəbul olunsa da, müasir dilçilikdə bu problem bütün nitq hissələrə xas məsələ kimi şərh

edilmişdir. Odur ki, sifət birləşmələrinin təşkil edilməsində də valentlik əsas rola malikdir. Onu da qeyd edək ki, sifətlərdə valentlik özünü üç cür göstərə bilər:

1. Attributiv valentlik
2. Predikativ valentlik
3. Semantik valentlik

Sifətlərin atributiv valentliyi göstərir ki, o atributiv mövqedə işlənə bilər, predikativ valentlik isə həmin sifətin ismi xəbər kimi çıxış etdiyini göstərir. Semantik valentliyə gəldikdə isə, bu sifətin müəyyən semantik sinfə mənsub sözləri seçib onlarla öz mənasını realizə etmək deməkdir.

Attributiv və predikativ valentliklər bir yerdə sifətlərin sintaktik valentliyini əmələ gətirir. Sintaktik valentliyin konkret realizasiyası sintaktik birləşmələr əmələ gətirmək qabiliyyəti deməkdir, semantik valentliyin konkret realizasiyası isə leksik (yaxud semantik) valentlik deməkdir [35, s. 41].

A.A.Ufimtseva və V.Q.Admoninin fikrincə, söz birləşmələrinin komponentləri arasındakı əlaqələr həmin komponentlərin sözlərlə birləşmə yarada bilmək xüsusiyyətləri, onların leksik mənaları, cümlə üzvləri və sintaktik əlaqələr nəzərə alınmaqla təhlil edilməlidir. Bu alimlərin tədqiqat işlərində sözlərin qrammatik əlamətləri onların leksik semantikasına ilə qarşılıqlı əlaqədə öyrənilmişdir. Nəticədə söz birləşmələrinin bu birləşmələri təşkil edən sözlərin leksik mənalarından asılı olduğu faktı müəyyən edilmişdir.

D.N.Ufimtseva, İ.S.Qorelik, V.L.Zavqorodnyaya və digər tədqiqatçıların əsərlərində valentlik məsələsinə xüsusi diqqət ayrılmışdır. Valentlik dedikdə ilk olaraq o feilə məxsus xassə kimi realizə olunsada, bu müəlliflər və başqaları öz tədqiqatlarında valentliyi tək cə feilin deyil, o cümlədən, digər nitq hissələrinin xassəsi kimi də araşdırmışlar.

Valentlik məfhumu sözlərin birləşmə imkanları ilə sinonimlik təşkil edir. Lakin buna baxmayaraq onlar arasında fərq də mövcuddur. Belə ki, valentlik sözün başqa sözlərlə birləşmələr əmələ gətirmək qabiliyyəti kimi realizə olunur və bu zaman sözün bütün mümkün imkanları nəzərə alınır. Sözlərin birləşmə imkanı isə sözün nitq prosesi zamanı potensial əlaqələrinin nəzərə alınması kimi qəbul edilir.

III FƏSİL

İNGİLİS VƏ AZƏRBAYCAN DİLLƏRİNDƏ RƏNG METAFORALARI ANLAYIŞI BİLDİRƏN SİFƏTLƏRİN LEKSİK-SEMANTİK TƏHLİLİ

3.1. İngilis dilində rəng metaforaları və onların leksik-semantik təhili

Dilçilik elmində mühüm yer tutan sahə nəzəriyyəsi hər bir dil üçün səciyyəvi olan sözün semantikasının öyrənilməsinə xüsusi xidmət göstərir. Semantikanı bağlı olduğu mənaya uyğun olaraq hərəkət semantikasını, zaman semantikasını, ad semantikasını, əlamət semantikasını və s. kimi qruplaşdırmaq olar. Dilçilikdə əlamət semantikasının növü olan rəng semantikasından bəhs olunur. Rəng semantikasını dildə mövcud olan rəngin mənasını, onun ifadə etdiyi ilkin və törəmə mənasını öyrənən bir sahədir.

Rəng anlayışı bildirən sifətlərin tədqiqi tarixi qədim Yunanıstan dövrünə təsadüf edir. Belə ki, ilk dəfə Yunan alimləri olan Aristotel və Demokrit rəngləri bir-birindən fərqləndirməyə və onların mənşəyini müəyyənləşdirməyə çalışmışlar. Daha sonra isə müxtəlif alimlər bu sahə üzrə tədqiqatlar aparmış və rəng bildirən sifətlər barədə öz fikirlərini bölüşmüşlər. Bu alimlər sırasında T.T.Paşaleşvili, Leonardo da Vinçi, psixoloq C.Bruner, V.A.Moskoviç və başqalarının adlarını sadalamaq olar. T.T.Paşaleşvili rənglərin sayı ilə onların adları arasında qeyri-mütənasibliyin olmasına dair müşahidə aparmışdır. Nəticədə qərara gəlmişdir ki, heç bir dildə rənglərin sayı ilə adları eyni miqdarda ola bilməz. Buna səbəb kimi insanların bütün rəngləri yadda saxlaya bilməməsini və təfəkkürün onlardan istifadə edə bilməməsini göstərmişdir. Leonardo da Vinçi isə özünün “Rəssamlıq haqqında” əsərində sarı, qırmızı, yaşıl və göy rənglərinin əsas rənglər olduğunu qeyd etmişdir. Psixoloq C.Bruner isə bu sahədə apardığı tədqiqata əsasən belə nəticəyə gəlmişdir ki, təxminən üç milyona yaxın rəng çalarının olduğunu, lakin buna baxmayaraq yalnız 20-ə kimi əsas rəng adlarının olduğunu vurğulamışdır. C.Brunerdən fərqli olaraq V.A.Moskoviç

“Müasir ingilis dilində rəng bildirən sözlər sistemi” adlı məqaləsində rənglərinin sayının təxminən 7 min olduğunu, rəng adlarının isə 4 min olduğunu yazmışdır [9, s. 53].

Rəng bildirən sifətlər müxtəlif nöqtəyi-nəzərdən təhlil edilə bilər. Rəng adlarını günəş spektrin mövcud olan rənglərə nəzərən iki cür qruplaşdırmaq olar:

1. Axromatik rənglər: boz, ağ, qara
2. Xromatik rənglər: sarı, yaşıl, qırmızı, narıncı, bənövşəyi, göy.

Rəngləri leksik mənalarına görə də təsnif etmək olar. Bu baxımdan rəng adları iki yerə bölünür:

1. Törəmə rənglər
2. Törəmə olmayan, yəni əsas rənglər

V.Q.Qak əsas rənglər olaraq ağ, qara, göy, mavi, yaşıl, sarı, bənövşəyi, qəhvəyi, boz, qırmızı, narıncı rəng adlarını qeyd etmişdir.

İ.V.Göte isə rəng bildirən sifətləri əlvan və qeyri-əlvan olmaqla qruplaşdırmışdır. Qeyri-əlvan rənglərə ağ, qara, boz rəngləri aid edən Göte sarı və göy rəngləri əsas rənglər sırasına daxil etmişdir. Digər əlvan rənglərin isə həmin bu iki əsas rəng hesabına törədiyini vurğulamışdır. Götenin nəzəriyyəsinə əlavə olaraq P.Şmidt qəhvəyi rəngi də əlvan olmayan rəng kimi səciyyələndirmişdir [9, s. 55].

Antropologiya, dilçilik və psixolinqvistika kimi elm sahələrində rəng terminlərinin öyrənilməsi müasir tədqiqata və texniki terminlərin metaforik cəhətdən təhlilinə böyük təsir göstərmişdir. Bu sahə üzrə tədqiqatlar aparmış Berlin B., Kay P., Dedrick D. rəng əsaslı terminlərin təsnifatını aşağıdakı kimi vermişlər:

1. Ədəbi əsərlərə əsaslananlar: *black night, gold pug*
2. Bənzətmə ilə yaradılmış: *pink collar, grey swan, white knight*
3. Müqayisə əsasında yaradılmış: *pearl white, egg shell white*
4. Kinayə əsasında yarananlar: *clear blue water*
5. Bitkilərin adlarına əsaslananlar: *orange forces, orange heat*
6. Fauna nümayəndələrinin adı ilə adlandırılmışlar: *dove-grey, canary-yellow*
7. Coğrafi mövqeyə əsasən yarananlar: *Venetian red, Mars orange*
8. Təbiət hadisələri ilə bağlı olanlar: *blue-sky stock* [56, s. 2].

Universal fenomen kimi rənglər gündəlik həyatımızda mühüm rol oynayır. İnsanlar öz hisslərini və düşüncələrini ifadə etmək üçün bir çox hallarda rəngli sözlərdən istifadə edirlər. Məsələn: black mood, white magic, having the blues, a red-letter day, yellow boy, etc.

Nümunələrdən də görüldüyü kimi burada rənglər öz hərfi mənasından kənara çıxmaqla məcazi mənə ifadə etmişlər [74, s. 4].

Rəng adları bildirən sifətlər ingilis və Azərbaycan dillərində leksik ekvivalentlik yaradan söz və söz qruplarından biridir. Bu leksik ekvivalentliyin yaranmasının iki səbəbi mövcuddur. Bunlardan biri sifətlərin semantik cəhətdən bir mənalı olması, digəri isə insan təfəkkürünün eyni olması nəticəsində bütün xalqlarda rənglər və onların müxtəlif çalarlarının hər kəs tərəfindən eyni cür qavranılmasıdır. Lakin, müxtəlif dillərində rəng bildirən sifətlər müxtəlif fonetik tərkibə malik sözlər vasitəsilə adlandırılır [14, s. 284].

İngilis və Azərbaycan dillərində rəng bildirən sifətlər semantik cəhətdən bir-birilərinə yaxın olasalar da, tam eynilik olduğunu söyləmək olmaz. Məsələn ingilis dilində “blue” sözü Azərbaycan dilində semantik tutumu fərqli olan “göy” və “mavi” sözləri ilə ifadə olunur. Belə ki, Azərbaycan dilində bu sözlər ayrı-ayrı rəngləri ifadə etməklə, onların obyektiv cəhətdən mövcud olduğunu göstərir.

Qeyd etmək lazımdır ki, rəng bildirən sifətlər aid olduğu dilin daşıyıcısı olan xalqın mədəni dəyərlərindən asılı olmaqla müxtəlif mənalar ifadə edə bilər. Məsələn: Həm Azərbaycan, həm də ingilis mədəniyyətinə əsasən “ağ” rəng müsbət mənə ifadə etməklə xeyir, saflıq, təmizlik, xoşbəxtlik rəmzi kimi işlənməsinə baxmayaraq, Yaponiya, Çin, Hindistan kimi bir sıra Şərqi ölkələrində bəhs olunan rəng mənfi mənə ifadə etməklə matəm, hüzn, təhlükə rəmzi kimi işlənir.

İstər Azərbaycan dili, istərsə də ingilis dilində rəng bildirən sifətlərin iki qrupa ayrılması məqsədəuyğun hesab olunur.

1. Rəng və rəng çalarlarını bildirən sifətlər. Məsələn: ağ (white), qara (black), yaşıl (green), sarı (yellow), mavi (blue), qəhvəyi (brown), qırmızı (red) və s.

2. Rənglə bağlı digər əlamətləri bildirən sifətlər. Bu qrupa rənglərin qarışığı, rənglər vasitəsilə adlandırılan əlamət və keyfiyyətləri ifadə edən sifətlər daxildir.

İngilis dilində rəng bildirən sifətlərin Azərbaycan dilində olan qarşılıqları öz mənalarından kənara çıxaraq tamamilə başqa bir mənə ifadə edə bilirlər. Buna nümunə olaraq ingilis dilindəki bəzi rəng bildirən sifətləri nəzərdən keçirək.

White. Azərbaycan dilinə “ağ” kimi tərcümə edilən bu sifət müxtəlif mənalarda işlənə bilər. Məsələn: “*as white as snow*” nümunəsində “*white*” sözü metaforik olaraq “*qar kimi ağappaq*” mənasını ifadə edir.

In winter, everywhere is *as white as snow*. – Qışda hər yer qar kimi ağappaq olur.

Bəzi ifadələrdə qorxudan insan rənginin ağarması, rənginin qaçması mənasında işlənə bilər. Məsələn:

Jack showed them his white feather. - *Cek onlara öz qorxanlığını göstərdi.*

White meat- Azərbaycan dilinə hərfi mənada ağ ət kimi tərcümə olunan bu ifadə ingilis dilində donuz ətə mənasında işlədilir.

White lie - “ağ yalan” mənasını ifadə edir.

Məsələn:

He told his friend a *white lie* and said that he was well and back at work [14, s. 284].

As white as a sheet – Bu ifadə Azərbaycan dilinə *kəfən kimi ağ* mənasında tərcümə edilir. Məsələn:

When I saw him his face was as white as a sheet and he was crying [76, s. 143].

A white elephant – “ağır və ya məşəqqətli yük”

Məsələn:

The Matrix, on the other hand, has always been white elephant art [106, s. 226].

The white flag – həm Azərbaycan, həm də ingilis dilində təslim olmaq simvolunu ifadə edən ağ bayraq mənasını bildirir.

Məsələn:

I will go down with this ship

And I won't put my hands up and surrender

There will be no white flag above my door

I'm in love and always will be [82].

Nümunələr belə deməyə əsas verir ki, “ağ” sifəti müxtəlif sözlərlə əlaqəyə girməklə frazeoloji birləşmə yaradır və öz ilkin rəng bildirmə mənasını itirməklə metaforik mənə qazanmış olur. Bununla da ağ rəng metaforası anlayışı bildirən sifət ortaya çıxmış olur.

Black. Azərbaycan dilinə qara kimi tərcümə edilən bu rəng dəhşətli, pis, qeyri-qanuni hadisələrlə əlaqələndirilməklə mənfi keyfiyyətləri ifadə edir. Bu baxımdan insanların psixoloji olaraq qara rəngə qarşı depressiv, xoşagəlməz, mənfi münasibəti ortaya çıxır. Məsələn: *Thomas has been in a black mood ever since he lost his job.*

Nümunədəki “black mood” ifadəsi metaforik olaraq pis əhval-ruhiyyə, pis xasiyyət mənalarını ifadə edir.

Qara rəng əksərən mənfi mənada işlənsə də, bir istisna hal mövcuddur ki, burada qara termini müsbət mənə ifadə edir. Məsələn: “in the black” və “black figure” ifadələri biznesin gəlirli olduğunu göstərməklə müsbət mənə ifadə edir [74, s. 14].

Qara (black) sifətinin ingilis dilində ifadə etdiyi metaforik mənalar:

As black as coal – bu birləşmədə “qara” rəng “kömür kimi qara” mənasında işlənmişdir. Məsələn:

A: I can't believe that Grandma's hair used to be black as coal.

B: Well, sure – you've only ever known her with gray hair [76, s. 18].

A black eye – “göz altında göy” mənasını ifadə etməklə “qara” rəngə metaforik mənə qazandırmışdır. Məsələn:

He had a black eye and was exhausted, but it looked like we were in the clear [115].

Black sheep – “ad batıran” mənasında işlənən bu ifadə “qara” rəngin daha bir metaforik mənasıdır. Məsələn:

Al is the only one in his family who hasn't gone to college. He's the only one who doesn't have a proper job. He's considered to be the black sheep of the family. [77, s. 16].

A black day – “qara gün” və “matəm” mənalarını ifadə edir. Məsələn:

It was a black day for everybody in this area when the factory was shut down [76, s. 20].

Red. Bu sifət Azərbaycan dilinə “qırmızı” kimi tərcümə edilərək rəng bildirir. Məsələn: She has on a pretty red dress. – Onun çox gözəl qırmızı donu var. Bu söz Azərbaycan dilində, həmçinin, “kürən sarı” mənasında da işlədilir. Məsələn: The little girl has long red hair. - Balaca qızın uzun kürən sarı saçları var [14, s. 289].

Qırmızı (red) sifətinin ingilis dilində ifadə etdiyi metaforik mənalar:

Red tap – “Süründürməçilik” kimi metaforik mənə ifadə edən bu birləşmə “red” sifətinə məcazi anlam qazandırmışdır.

Məsələn:

It’s unbelievable how much red tape you have to go through if you want to start your own business! [57, s. 132].

A red letter day – hərfi mənada “qırmızı hərflə gün” mənasını ifadə edən bu birləşmə “bayram”, “xoşbəxt, yadda qalan gün” kimi mənaları bildirir. Təqvimlərdə bayram günlərinin qırmızı rəngdə qeyd edilməsi də məhz bu baxımdan mənalıdır.

Məsələn:

Back in 1986 Jim had his first picture published in BBC Wildlife Magazine. “That was a real letter day for me! he confesses [118].

Red as a cherry – Azərbaycan dilinə “almayanaq”, “burnundan qan damır” kimi tərcümə edilən bu ifadə aşağıdakı nümunədə də gördüyümüz kimi “red” sifətinə öz ilkin mənasından tamamilə fərqlənən yeni metaforik mənə qazandırmışdır. Məsələn:

My father was as red as a cherry by the time we reached the top of the hill. I was afraid he might have a heart attack or something [77, s. 234].

A red herring – Bu ifadə isə “fikir yayındıran cəhd” kimi metaforik mənə bildirir. Məsələn:

“It was a mere transitory effect of the political red herring; for, on the Saturday, the scent became as cold as a stone.” [75, s. 287].

Nümunələrə əsasən deyə bilərik ki, ingilis dilində “ağ” və “qara” rənglər kimi “qırmızı” rəng də rəng metaforaları anlayışı bildirən sifətlər sırasına daxildir.

Green. Bu rəng Azərbaycan dilinə “yaşıl” kimi tərcümə edilir. Məsələn: “Put on that green dress of yours and I shall take you to the show” (Theodor Drieser. Sister Carrie, s.136). – Yaşıl paltarını geyin, tamaşaya gedək.

Yaşıl (green) sifətinin ingilis dilində ifadə etdiyi metaforik mənalar:

Green as grass – “ot kimi yaşıl” hərfi mənasını bildirən bu birləşmədə “green” sifəti “təzə” mənada işlənmişdir. Məsələn:

Barbara is green as grass, but give her time – it took us all a few months to learn the repos here [119].

Green light – “icazə” kimi başa düşülən bu birləşmənin hərfi mənasına da diqqət yetirsək onun ifadə etdiyi məcazi mənə ilə oxşarlıq olduğunun şahidi olarıq. Belə ki, “yaşıl işıq” yol hərəkəti qaydalarında da “icazə”, “yol vermək” mənalarını ifadə edir. Məsələn:

The developers were given a green light to go forward with the project [75, s. 162]

Green with envy – Bu birləşmədə isə “green” sifəti rəng bildirmə xüsusiyyəti ilə heç bir əlaqəsi olmayan yeni bir məcazi anlam ifadə etmişdir. Belə ki, bu birləşmə metaforik olaraq “paxıllıq” mənasında işlənir. Aşağıdakı nümunədə də bunun şahidi ola bilərik. Məsələn:

You’ll be green with envy when you meet her new boyfriend [75, s. 165].

Nümunələrdən də gördüyümüz üzrə “green” sifəti kontekst daxilində müxtəlif məcazi anlamlar ifadə edə bilər.

Blue. Azərbaycan dilində mavi, göy mənalarında işlənir və rəng bildirir. Məsələn:

“For the most part he lounged about, dressed in excellent tailored suits of imported goods, a solitaire ring, a fine *blue* diamond in his tie, a striking vest of some new pattern, and a watch-chain of solid gold and engraving” (Theodor Drieser. *Sister Carrie*, s. 67). – Onun əynində xaricdən gətirilən mallardan hazırlanmış əla kostyumlar, barmağında iri və parlaq qaşlı üzük, qalstukunda incə mavi brilyant olardı.

Göy (blue) sifətinin ingilis dilində ifadə etdiyi metaforik mənalar:

Blue blood – “əsilli”, “nəcabətli”, “kübar” kimi metaforik mənaları ifadə edir.

Məsələn:

The new student is very arrogant because he is a blue blood [75, s. 21].

To feel blue – “pis əhval – ruhiyyədə olmaq”, “özünü pis hiss etmək” kimi başa düşülən bu birləşmədə “blue” sifəti metaforik mənada çıxış etmişdir. Məsələn:

I was really feeling blue after she told me she was leaving [57, s. 132].

The blue eyed boy or girl – “sevimli”, “əziz” mənalarını ifadə edən bu birləşmədə isə “blue” sifəti daha yeni bir metaforik mənə qazanmışdır. Məsələn:

Jane is manager’s blue-eyed girl, she will probably be promoted very soon [76, s. 19].

Yellow. Azərbaycan dilinə sarı kimi tərcümə edilən bu sifət rəng mənasını bildirməklə yanaşı, digər müxtəlif mənələrdə də işlənir. Məsələn: *yellow press*-vulqar ifadələrin nəşr olunduğu qəzetlərə deyilir: *I have received information about this person in yellow press.* – Mən bu şəxs haqqında sensasiya nəşr edən qəzətdən məlumat əldə etmişəm [13, s. 286].

Sarı (yellow) sifətinin ingilis dilində ifadə etdiyi metaforik mənələr:

A yellow streak – “qorxaq və zəif xüsusiyyət”, “insan təbitindəki qüsur” mənalarını ifadə edir. Məsələn:

He never wanted to fight, I always knew he had a yellow streak in him [57, s. 131].

Yellow light – hərfi mənada “sarı işıq” mənasını bildirən bu ifadə “yellow” sifətinə “yavaşlamaq” kimi metaforik mənə qazandırmışdır. Məsələn:

Sally took the comments from her teacher as a yellow light not to push for extra credit just yet [77, s. 305].

Bu rənglərin müxtəlif metaforik mənələr ifadə etməsində əlaqəyə girdikləri sözlərin birbaşa rolu var. Çünki, bu sifətlər təklikdə rəng mənəsi bildirdikləri halda, kontekst daxilində kontekstdən asılı olaraq əlaqəyə girdikləri sözlərlə birlikdə metaforik mənələr ifadə edirlər.

İngilis dilində verilən bu nümunələr əsasında təhlil etdiyimiz “ağ”, “qara”, “qırmızı”, “göy”, və “yaşıl” rənglərinin kontekst daxilində müxtəlif sözlərlə birləşmə halında metafora anlayışı bildirən sifətlər kimi işlənə bildiyinin şahidi olduq. Bəhs olunan bu hal Azərbaycan dilində mövcud olan rəng bildirən sifətlərdə də rast gəlinir. Digər bölmədə bu haqda ətraflı danışacağıq.

3.2. Azərbaycan dilində rəng metaforaları və onların leksik-semantik təhlili

Sifətlərin məcazi mənə ifadə etməsi əşya və hadisələrə məxsus əlamət və keyfiyyətlərin bənzərliyi ilə müəyyənləşdirilir. Sifətlərin məcazi mənaları kontekst daxilində üzə çıxır. Məsələn, insana xas bir xüsusiyyətin cansız cisimlər üzərinə köçürülməsi nəticəsində sifət məcazi mənə qazanmış olur. Ümumiyyətlə, sifətlərin məcazi mənə bildirməsi üç halda mümkün ola bilər:

1. Canlılara məxsus əlamət və ya keyfiyyətlərin cansızların üzərinə köçülürməsi
2. Cansızlara xas əlamət və ya keyfiyyətlərin canlıların üzərinə köçülürməsi
3. Müxtəlif cisimlərə aid əlamət və keyfiyyətlərin ümumiləşdirilməsi vasitəsilə

Bir əşya və ya hadisəyə xas əlamət və ya keyfiyyətlərin başqa bir cisim üzərinə köçülürməsi müxtəlifliyi ilə seçilir. Bu müxtəliflik məcazların mənə növlərinin müxtəlifliyi ilə əlaqədardır. Rus dilçisi D.H.Şemelyev bunu üç cür qruplaşdırmışdır:

1. Metaforik adlar
2. Metanomik adlar
3. Funksional adlar

İndi isə Azərbaycan dilində rəng məfhumu bildirən sifətlərin metaforik mənada işlənərək müxtəlif mənə çalarlılığına malik olması hallarını nəzərdən keçirək.

Azərbaycan dilində rəng metaforalarının ərsəyə gəlməsinin iki üsulu diqqəti cəlb edir. Bunlardan biri isimlərin atributivləşmə nəticəsində əşyaların rəngini bildirməsidir. Bu cür metaforalar ümumişlək mənə ifadə etmələrinə baxmayaraq, obrazlılığı müəyyən qədər qoruyub saxlaya bilirlər.

Məsələn:

Gümüş belli yelmar kimi,
Şütüyərək qaçan Araz! [102, s. 15].

Rəng metaforalarının yaranmasının digər üsulu isə rəng bildirən sifətlərin metaforik mənə qazanmaqla əşya, hərəkət və ya hadisələrin ifadəsinə xidmət etməsidir [24, s. 45]. Məsələn:

Oyan baş qaldır, ey şair, *qara* baxtın oyanmışdır,
Min əfqan etdiyin yerdə azadlıq şəmi yanmışdır [109, s. 132].

Cəfərov Q. müəllifi olduğu “Azərbaycan dilinin leksik-semantik tətlili” adlı kitabında Azərbaycan dilində rəng bildirən sifətləri üç qrupa ayırmışdır:

1. ilkin rəng adları: sarı, qırmızı, yaşıl, ağ, boz, qara və bej
2. ixtiyari-motivləşmiş rəng adları: al-tünd qırmızı, kəhər-açıq şabalıdı, səmənd-açıq sarı, qumral-açıq şabalıdı və s.
3. isim və sifətlə motivləşmiş rəng adları: qızılı, gümüşü, qəhvəyi, zoğalı, bənövşəyi, şabalıdı, kömürü və s.

O, həmçinin, birinci növə aid olan rəngləri semantik yaxınlıq və semantik əkslik xüsusiyyətinə malik olması baxımından iki qrupa ayırmışdır. Belə ki, semantik yaxınlıq qrupuna sarı, qırmızı, bej və yaşıl rənglərini, digər qrupa isə ağ və qara rənglərini aid etmişdir [10, s.47-48].

Muxtar Kazımoğlu “Azərbaycan şifahi xalq ədəbiyyatına dair tədqiqlər” adlı kitabında epitetik şəxələndirmədə rəng metaforalarından istifadə olunduğunu vurğulamışdır. Müəllif qeyd etmişdir ki, sarı, qara, qırmızı, yaşıl kimi rənglər toxucu nəğmələrdə substantivləşmə hesabına metaforaya çevrilə bilər. Məsələn: “qara ip” əvəzinə sadəcə “qara” sözü işlədilir və oxucu metaforik mənada söhbətin qara ipdən getdiyini asanlıqla anlaya bilər. O, həmçinin qara rəngin iki cür rəng metaforasına malik olduğunu yazmışdır. Bunlardan biri yaxşı, digəri isə pis mənəni ifadə edən rəng metaforalarıdır. Bədii ədəbiyyatda bu rəngin daha çox pis mənada işlənməsinə rast gəlirik. Məsələn: sayacı sözlərində “ağzı qara canavar” çobanın düşməni kimi təsvir edilməklə pis keyfiyyəti göstərmişdir [23, s. 57].

Ağ, qara, sarı, yaşıl, qırmızı;
 Hərəsi bir sınaqla bağlıdır.
 Biri həsrətimizi xatırladır,
 Biri dərdimizi, biri arzumuzu,
 Hərəsində bir mənə arayıb,
 Bir səbəb görə var.
 Kim bilir, kim sınımış,
 Kim bunu ilk dəfə demiş:
 Qara-matəm,

Qırmızı-bayram,

Sarı- nifrət rəmzi imiş [101, s. 21].

R.Rzanın “Rənglər” silsiləsindən götürülmüş bu nümunədən görüldüyü kimi rənglər metaforik mənada işlənmişlər. Yəni, şair rənglərin insan hisslərini, düşüncələrini, əhval-ruhiyyəsini bildirdiyini vurğulamışdır. O, rənglərə adi rəng kimi yanaşmamış, onları poetik cəhətdən, metaforik olaraq insan həyatının və onun hisslərinin ifadə vasitəsi kimi dəyərləndirmişdir. O, qeyd edirdi ki, rənglər sevinc, kədər, uğur, güc, məhəbbət, gözəllik, nifrət, qəzəb və s. emosional duyğuları özündə təcəssüm etdirir.

R.Rza “Rənglər” silsiləsində 28 rəng adının metafora, metonimiya və başqa bədii ifadə vasitələrindən istifadə etməklə təhlil etmişdir. Məsələn, şair “Ağ rəngin sevinc çaları” adlı şeirində ağ rəngin ifadə etdiyi mənalara istinad etmişdir.

Nənə qurşağı.

Vətən torpağı.

Çiçəkli bahar budağı.

Göyərçin qanadları.

Quzey qarı.

Bir körpənin südə bulaşmış üz-gözü.

Şorbaya yanböyür batırıb çıxardığı.

Qaşığından aldığı ləzzət.

Dost əli.

Açılmış düyün.

İnsan adına layiq.

İşlər, işlər, işlər [101, s. 27].

Verilmiş misralarda “nənə qurşağı”, “quzey qarı”, “bir körpənin südə bulaşmış üz-gözü” ifadələrində ağ rəngin fiziki əlamətləri, digər misralarda isə bənzətmə vasitəsilə ağ rəngin psixoloji duyumu təsvir edilmişdir.

Azərbaycan dilində rəng bildirən sifətlərin metaforik mənada işlənməsinə geniş şəkildə rast gəlinir. Məsələn: qızıl-qırmızı üzünə durmaq, gününü göy əskiyə bürümək, soyuqdan göyərmək, qırmızı-qırmızı danışmaq və s.

Həqiqi mənada bir-birinin əksi olan ağ və qara rəngləri məcazi mənada da antonimlik yaradaraq metaforik qarşılaşmaya gətirib çıxarır. Məsələn: ağ yuyub qara sərmək; ağ gün ağardar, qara gün qaraldar; əlini ağdan qaraya vurmamaq; Banıçiçək qaralar geydi... Qaza bənzər qız-gəlini ağ çıxarıb qara geydi,

Qaragünə oğlu Budağı sorar olsan,

sağdır, Bamsı!

Ol bəglər ağ çıxardı qara geydi

səninçün, Bamsı!

Ağ saqqallı atanı, ağ birçəkli ananı

sorar olsan, sağdır, Bamsı!

Ağ çıxarıb qara geydilər səninçün, Bamsı! [94, s. 64].

Buna baxmayaraq ağ və qara rəngləri həmişə metaforik qarşılaşma yaratmır. Məsələn: “gözünə qara su gəlmək” ifadəsi olsa da “ağ su gəlmək” ifadəsi yoxdur.

Azərbaycan dilində ağ rəng *ağ günə çıxasan, ağ bəxt, üzün ağ olsun* kimi metaforik mənalarda işlənərək xoşbəxtlik və səadət rəmzini ifadə edir.

Azərbaycan dilində “üzün ağ olsun” ifadəsinə əks olaraq “üzün qara olsun” ifadəsi işlənə bilər. Məsələn:

Cabbar bəy: – Səndə, qardaşım, təqsir yoxdur. Hər nə təqsir var, bu Cahangir bəydedir. Bu mənim evimi yıxdı, adını millətpərəst qoyub yurdumu tar-mar elədi. Allah bunun yurdunu tar–mar eləsin. Hər iki dünyada üzünü qara eləsin [5, s. 247].

Azərbaycan dilində ağ sifəti eyni zamanda yeni günün başlaması mənasında da işlənir. Məsələn: Dan yeri ağarınca hər kəs yuxudan oyandı.

Ağartı məsulları mənasında da ağ sifətinin işlənməsi hallarına rast gəlmək mümkündür. Məsələn: O, ağartı məhsulları istehsal olunan zavodda işləyir.

Bu sifət, həmçinin, mənanın şişirdilməsi, böyüdülməsi kimi də istifadə oluna bilər. Məsələn: Onun söylədiklərinin hamısı ağ yalan idi.

Köməkçi feillərlə birləşmə yaradaraq “həddini aşmaq” mənasını ifadə edə bilər. Məsələn: ağ etmək, ağına-bozuna baxmamaq və s.

Ağ sifətinin “Kitabi Dədə-Qorqud” dastanında “uca”, “ali”, “yüksək” mənalarda işlənməsinə geniş şəkildə rast gəlinmişdir. Məsələn:

Ağ qayanın qaplanının erkəyində bir köküm var,
 Ortac qırda sizin keyik sürünüzü rahat qoymaz.
 Ağ sazın aslanından bir köküm var,
 Ala qaz tək otlamağa düzlərində bir at qoymaz.
 Qorxusundan ala ördək, qara qazın suya qoymaz.
 Ağ sunqur quşunun erkəyi tək bir köküm var,
 Qorxusundan ala ördək, qara qazın suya qonmaz [94, s. 196].

Professor Mirəli Seyidov yazmışdır: “Dədə Qorqud boylarında igidə hörmət əlaməti kimi ağ rəngdə çadır tikirmişlər. Dədə Qorqud dastanındakı Buğacın dəhşətli buğa ilə vuruşduğu Ağ Meydan Bayandır xana məxsusdur. Ola bilsin ki, buğa onqon olduğu üçün bu meydanda onunla bağlı ayin keçirilmişdir. Buna görə də meydan ağ, yəni ilahiyə məxsus adlandırılmışdır”.

Mahmuq Kaşqarlıının lüğəti və Orxon-Yenisey abidələrinə əsasən ağ rəng iki formada təqdim edilir. Bunlardan biri “aq” digəri isə “ağ” variantıdır. Birinci forma olan “aq” rəng mənasını ifadə edir. Bundan əlavə, bu söz “yazıq”, “nifrətə layiq”, “pis” və başqa mənfi mənaları da özündə birləşdirmişdir. İkinci variant olan “ağ” isə “yüksəlmək”, “ucalmaq”, “rəngi qaçmaq” və s. bu kimi mənalarda işlədilmişdir.

Bədii ədəbiyyat nümunələrinə diqqət yetirsək, poetik əsərlərdə atlar ağ, göy, boz kimi rəng adları ilə ifadə olunur. Bu isə onu göstərir ki, qədim türklər həmin rəngləri müqəddəs hesab edir, onların uğura yol açacağına inanırdılar. Məsələn: işıq və aydınlıqla əlaqəli olan ağ rəng xoşbəxtlik və səadət rəmzi idi. Səma və tanrı ilə əlaqəli olan göy rəng isə hakimiyyət simvolu idi [17, s. 225].

Məsələn:

Ağ at gəlir yenişdən, sinəbəndi gümüşdən [89, s. 75].

Ay qara kəkli oğlan,

Boz atı səkil oğlan.

Boz atın boylamasın,

Cilov vur oynamasın [94, s. 60-61].

Apardı göy at məni, saxladı səyyad məni [94, s. 143].

Bu nümunələrdəki “ağ at”, “boz at”, “göy at” birləşmələrində “ağ”, “boz” və “göy” sifətləri atların rəngini ifadə etmir. Bu sifətlər metaforik mənada işlənməklə obrazlılıq yaratmışdır.

Maraqlı faktlardan biri də odur ki, İslam dinində üç rəng metaforik mənalar ifadə etməklə əsas rənglər kimi qəbul olunmuşdur. Bu rənglərdən biri olan ağ rəng müqəddəslik və ləyaqət simvolu hesab olunurdu. Ağ rəng təmizlik, saflıq, hər şeyin ən yaxşısı və s. mənaları ifadə etmişdir.

Digər əsas rəng sarı rəng hesab olunurdu. Sarı rəng işıq, parlaqlıq, günəş, sevinc və s. rəmzidir.

Sonuncu əsas rəng isə qırmızı rəngdir. Başqa mənbələrdə mənfi mənə ifadə etməsinə baxmayaraq, qırmızı rəng islam dinində müsbət mənada işlənmişdir. Yəni, bu rəng od və həyat, gözəllik və güclü emosional mənaları özündə etivə etmişdir.

İslam dinində qeyd olunan bu üç rəngdən əlavə yaşıl, boz, qəhvəyi, qara, mavi və s. rənglər də metaforik mənə daşıyıcısı kimi işlənə bilər. Bu rənglərin hər birinin islam dinində ifadə etdiyi metaforik mənalara nəzər yetirək:

Yaşıl-əbədi həyat, uğur, güc, mərhəmət, sağlamlıq, təzəlik, yeni başlanğıclar və s.

Boz- qəzəb, əsəb, yoxsulluq, bədbəxtlik və s.

Qəhvəyi- məhv olma, talan, nifrət, bölünmə, parçalanma və s.

Qara- ölüm, bəla, yamanlıq, təhqir, alçaltma, aclıq, yalavaqlıq və s.

Mavi- dua, hakimlik, sakitlik, ilahilik, həqiqət və s. [4, s. 26].

Mahmud Kaşqarlının “Divani lüğət-it türk” əsərində “qara” sözü “güclü” , “qüvvətli” mənalarında işlədilmişdir. Professor Mirəli Seyidov da “Azərbaycan xalqının soykökünü düşünərkən” adlı əsərində “qara” sifətinin “güclü” və “qüvvətli” mənalarda işləndiyini göstərmişdir. Onu da qeyd edək ki, qara sifətinin “güclü”, “böyük”, “nəhəng” kimi mənalarda işlənməsinə “Kitabi Dədə-Qorqud” dastanında da rast gəlinmişdir.

Qara dərə ağzında qadir verən, qara buğa dərisindən beşiginin yapuğu olan, acığı tutanda qara daşı kül eyləyən, bığın ənsəsində yeddi yerdə dügən, ərənlər ərəni Qazan bəyin qardaşı Qaragünə çapar yetdi: Çal qılıncını, qardaş Qazan, yetdim!” – dedi [94, s. 48].

“Qara” sifətinin Azərbaycan dilində işləndiyi digər mənalara diqqət yetirək:

1. Çirkli, natəmiz, kasıb, ucuz, keyfiyyətsiz: qara paltar

2. Əzəmətli, iri, qüdrətli: Qara əjdahalar kükrəmiş Rumdan,

Ölkələr görməmiş bir belə aslan.

3. Utanc, xəcalət: Gəlmişəm qapına, üzümdür qara,

Bağışla, ey tanrı, yaxma odlara.

4. Ləkə: O, özünü heç yaxşı hiss etmirdi, gözünün altında qara dairələr var idi.

5. Matəm, uğursuzluq: qara gün, qara bayram və s.

6. Tünd, tutqun: Göy üzünü qara buludlar tutub, şiddətli yağmur yağmağa başlayır.

7. Cəmiyyət arasında yuxarı təbəqədən olmayan, təcrid olunan avam adamları təsvit etmək mənasında: qara camaat.

Özünü kütlədən, yəni qara camaatdan ayırmaq üçün həmişə hamı deyənin ziddinə getdi.

8. Substantivləşməklə plovun üzərinə qoyulan qara mənasını ifadə edir.

9. Yazı mənasında: Oxuyan sarsaq olar, aqlını qara aparar deyirlər [5, s. 322].

10. Əhəmiyyətsiz, dəyərsiz: Qara qəpik. Gündə bir təşəbbüs qaldırırsınız, içindən də bir qara qəpiklik şey çıxmır. [İ.Əfəndiyev “Söyüdlü arx, s. 25].

11. Qara irqə mənsubluq mənasında:

Yox, yox! Unutmaram mən öz əslimi,

Öz qara nəslimi, zənci nəslimi! [104, s. 364].

Azərbaycan dilində “boz” sifəti kül rəngində olan əşyaları təsvir etmək üçün işlədilir. Bu sifət müəyyən isimlərlə birləşmə qismində müxtəlif mənalar qazanır. Məsələn: “hava” ismi ilə birləşməklə “tutqun” və “dumanlı” mənalarını qazana bilir. Bundan əlavə, “boz” rəng “dağ”, “səhra” və “çöl” isimləri ilə birləşərək “bitkisiz” və “çılpaq” mənalarını bildirir. Məsələn:

Sevirəm mən Bakının can kimi boz torpağını [109, s. 53].

Əsrlər boyunca bu boz çöllərdə,

Bir vətən eşqiylə siz yaşadınız! [104, s. 374]

Azərbaycan dilində rəng anlayışı bildirən sifətlər frazeoloji birləşmələrin əmələ gəlməsində fəal iştirak edirlər. Bu zaman rəng adları öz ilkin mənalarından tamamilə uzaqlaşmaqla məcazi, yəni metaforik mənə qazanmış olurlar. Onu da qeyd edək ki, dilimizdə “ağ”, “qara” və “sarı” rənglərinin iştirakı ilə yaranan frazeoloji birləşmələrə daha çox rast gəlinir. Bunların hər birini ayrı-ayrılıqda nümunələr əsasında təhlil edək. Məsələn:

“Ağ” sifəti ilə yaranan birləşmələr:

Sən vuran yaranı Vətən sağaltdı,
Ellərin yanında *ağ oldu üzüm*.
Gülə bilməyirsən daha bığaltı,
Gözümə tikan tək basıram özüm [81, s. 30].

Məclisdə duran canlar sağ olsun!

Həmişə məclisdə bu damaq olsun!

Sərdar bağışlasın üzün ağ olsun!

Sən sürəsən bu dövrəni, Dəli Alı! [80, s. 336]

Bu nümunədə “üzün ağ olsun” birləşməsində “ağ” sifəti metaforik olaraq müsbət mənada işlənməklə, “başıucalıq” mənəsini ifadə edir. Bu birləşmə “ağ olmaq” kimi işləndikdə mənfi mənə ifadə edərək, “həddini aşmaq” mənəqşında başa düşülür. Onu da qeyd edək ki, “Ağ olmaq” rəng metaforası anlayışı bildirən birləşmə ilə “Ağ etmək” birləşməsi eyni mənaya malikdir.

Sən gözmü *ağartmısan*

Ayın üzü bəmbəyaz.

Dinməyin *ağrılıdı*

O zil səsin bəm, bəyaz [105, s. 46].

Burada “gözmü ağartmısan” frazeoloji birləşməsində “ağ” rəng “qorxuducu nəzərlə baxmaq”, “hədələmək”, “narazılıq bildirmək” kimi metaforik mənaları ifadə etmişdir.

“Qara” sifəti ilə yaranan birləşmələr:

Görüm *qara olsun*, ey ölüm, *üzün*,

Bu necə kədərdir, bu necə hüzn [84, s. 29].

“Üzün qara olsun” frazeoloji birləşməsində “qara” sifəti rəng metaforası yaratmaqla “nifrət, “məzəmmət”, “danlaq” mənalarını ifadə etmişdir.

Nə Allahdan umacağı vardır anamın, nə bəndədən.

Qara bəxtinə bürünər, elnən sürünərdi [84, s. 120].

Nümunədəki “qara bəxt” frazeoloji birləşməsi “pis şeylərlə qarşılaşmaq”, “bəxti gətirməmək”, “başına bəlalar gəlmək” mənalarında işlənməklə “qara” rəngə metaforik mənə qazandırmışdır.

Dünya o gün *qaraya batmışdı* [81, s. 54].

Bu nümunədə isə dünyanın qaraya batması dedikdə, “yasa batmaq”, “matəm” kimi mənalar anlaşılır.

“*Sarı*” sifəti ilə yaranan birləşmələr:

Xoş arzularla yüklənən

Ağzı yoxuşa diklənən,

Sarı sim üstə köklənən

Bu aylar, illər sevinər [95, s. 119].

“Sarı” rəng bu nümunədə “incə nöqtə”, “çox həssas məqam” mənalarında işlənmişdir.

Gözümün kökü sarı

İllər keçir - qəm qatarı!

Kim qırar bu intizarı!

Nə vaxt, nə vaxt yıxılacaq

Gecələrin qəm hasarı? [102, s. 42]

Bu cığır haçan yola çıxacaq,

Gözləməkdən gözüm kökü saraldı.

Bu cığırım haçan yola çıxacaq

Axşam düşüb şər qarışıb, qaralıb [93, s. 56].

Qeyd olunan nümunədə “gözün kökü sarılmaq” frazeoloji birləşməsində “sarı” rəng “çox gözləmək”, “nigaran qalmaq”, “gözü yolda qalmaq” kimi metaforik mənalarda başa düşülür. Bu ifadə insanlar arasında canlı danışığı dilində çox işlək olan frazeoloji birləşmələrdən biridir.

Bütün bu gətirilən nümunələrdən belə nəticəyə gəlmək olar ki, rəng bildirən müxtəlif sifətlər kontekst daxilində başqa bir sözlə əlaqəyə girərək öz ilkin, yəni rəng bildirmə mənasını itirir və metaforik məna qazanmaqla tamamilə fərqli mənaları ifadə edə bilir. Onu da qeyd edək ki, bu cür birləşmələr nümunələrdən gördüyümüz kimi poeziyada daha çox rast gəlinəndir və onlar idiomatik ifadələr, frazeoloji birləşmələr kimi qəbul olunular.

NƏTİCƏ

İngilis və Azərbaycan dilçiliyində rəng metaforaları anlayışı bildirən sifətlərin leksik-semantik təhlilinin aparılması zamanı aşağıdakı nəticələr əldə edilmişdir:

1. Müasir dilçilikdə qəbul olunmuş fikrə əsasən demək olar ki, rəng metaforaları anlayışı bildirən sifətlər aid olduqları əşyanın əlamətini bildirirlər. Əgər bu cür sifətlər aid olduqları əşyayla əlaqələrini itirərlərsə, o halda onlar məcazi mənə ifadə edirlər və metafora köməyi ilə müxtəlif mənələrdə işlənilər.

2. Dilçilik elminə belə bir fakt məlumdur ki, dünyada mövcud olan dillərdə rəng adları sayca məhdudluq təşkil edir. Buna görə də rəng çalarlarını, onların ifadə etdikləri mənaları müəyyən etmək üçün müqayisələrdən, söz birləşmələrindən geniş şəkildə istifadə olunur. Qeyd edək ki, bu hal ingilis və Azərbaycan dillərində də rast gəlinəndir.

3. İstər sabit, istərsə də sərbəst söz birləşmələri daxilində sifətlər, o cümlədən, rəng anlayışı bildirən sifətlər birləşmə yaratdıqları isimlərin növündən asılı olaraq müxtəlif metaforik mənələr ifadə edə bilirlər. Belə ki, canlıları bildirən isimlərlə birləşmə halında müəyyən mənə əlaqəsinə girən sifətlər cansızlara aid isimlərlə birləşmə zamanı başqa bir mənə əlaqəsinə girmiş olur. Eyni zamanda həm canlı, həm də cansız anlayışı bildirən isimlər öz qismində də müxtəlif növlərə ayrılır ki, bu da çoxmənalılığa səbəb olur. Bu baxımdan sifətlərin isimlə semantik əlaqəyə girməsində isimlərinin növləri aparıcı mövqe tutur.

4. İngilis dilində rəng bildirən sifətlərin Azərbaycan dilində qarşılıqlarını öyrənməklə bu sifətlərin öz ilkin mənələrindən tamamilə fərqlənən metaforik mənələr ifadə etdiklərinin, o cümlədən, Azərbaycan dilində rəng bildirən sifətlərin də ingilis dilində qarşılıqlarını öyrənməklə onların da öz ilkin mənələrindən kənara çıxan müxtəlif metaforik anlamlar bildirdiklərinin şahidi olduq.

5. İngilis və Azərbaycan dillərində mövcud olan rəng bildirən sifətlərin leksik-semantik cəhətdən müqayisəli şəkildə öyrənilməsindən bu nəticəyə gəlmək olar ki, müqayisə olunan bu iki dildə rəng anlayışı bildirən sifətlərin semantik strukturu və ifadə etdikləri mənələrin sayı fərqlidir.

6. Müqayisə olunan dillərdə rəng bildirən sifətlər mənsub olduğu xalqın mədəniyyəti, həyat tərzi və əmək fəaliyyəti ilə sıx şəkildə bağlı olmaqla müxtəlif mənalar qazana bilər. Bu baxımdan, hər iki dildə insanlar fikirlərini daha aydın, səliqəli və təsirli çatdırmaq üçün rəng bildirən sifətlərin dominant mənaları ilə yanaşı, məcazi mənalarından da istifadə edirlər.

7. Sifətlərin çoxmənalılığı, omonimliyi, sinonimliyi, söz birləşmələri çərçivəsində qazandıqları mənalar rəng bildirən sifətlərdə də özünü büruzə verir. Məsələn, Rəng anlayışı bildirən sifətlər həm müsbət, həm də mənfi məcazi mənalar ifadə etməklə müxtəlif fikir və düşüncələrin ifadəsində istifadə olunur. Bu, rəng adlarının çoxmənalılığından irəli gəlir.

8. Tədqiqat işində ingilis dilində olan müxtəlif rəng adlarının ifadə etdikləri metaforik mənalar ayrı-ayrılıqda qeyd olunmuşdur. Nümunə olaraq “white”, “black”, “yellow”, “green”, “blue”, “red” kimi rəng bildirən sifətlərin metaforik mənaları təhlil edilmişdir. Deyilən fikirlərin başa düşülməsi üçün həmin sifətlərin birbaşa ifadə etdikləri mənə və sonradan qazandıqları metaforik mənalar nümunələr əsasında öyrənilmişdir. Məsələn:

<i>Rəng</i>	<i>İlkin mənə</i>	<i>Metaforik mənə</i>
White	Ağ	White lie – ağ yalan
Black	Qara	Black mood – xoşagəlməz
Yellow	Sarı	Yellow dog – alçaq adam
Green	Yaşıl	Green eyed – paxıl
Blue	Göy	Blue blood – nəciblik
Red	Qırmızı	Red tape – süründürməçilik

9. İngilis dili ilə yanaşı, Azərbaycan dilində olan müxtəlif rəng adları da tədqiq edilmişdir. Bu məqsədlə, “ağ”, “qara”, “qırmızı”, “sarı”, “mavi” və başqa sifətlərin rəng mənalarından əlavə, kontekst daxilində müxtəlif məcazi mənalar bildirməsi faktı

da aşkar edilmişdir. Bu məqsədlə tədqiqat işində poeziyadan gətirilmiş nümunələrə də rast gəlmək mümkündür.

10. Həm ingilis, həm də Azərbaycan dillərində olan bədii ədəbiyyatlardan istifadə edilməklə, poetik nümunələr əsasında rəng anlayışı bildirən sifətlərin ifadə etdikləri müxtəlif metaforik mənalar qeyd olunmuşdur.

11. Araşdırmalara və əldə olunan nəticələrə əsasən demək olar ki, Azərbaycan dilində rəng metaforaları anlayışı bildirən sifətlər ilə isimlərin, həmçinin, digər nitq hissələrinin birləşmə yaratması hallarına daha çox rast gəlinir. Rəng adlarının Azərbaycan folklorunda geniş yayılması məmnunluq hissi ilə qeyd edilməlidir.

İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT

Azərbaycan dilində

1. Abdullayev Ə., Seyidov Y., Həsənov A. Müasir Azərbaycan dili. IV hissə. Sintaksis. Bakı. “Şərq-Qərb”, 2007, 424 s.
2. Abdullayeva G.A. Müasir Azərbaycan dili. II hissə. Bakı, “Elm və təhsil”, 2013, 308 s.
3. Adilov M., Verdiyeva Z., Ağayeva F. Azərbaycan dilinin semasiologiyası. Bakı: Elm, 2019, 306 s.
4. Ağalarzadə N. Müasir kostyum dizaynında rəng simvolikasının istifadə edilməsinin analizi. Buraxılış işi. Bakı, 2018, 51 s.
5. Babayev C. Azərbaycan və İngilis dillərində bədii üslub vasitələrinin müqayisəli-lingvistik təhlili. Fəlsəfə doktoru elm. namiz. dis. avto., Naxçıvan, 2021, 27 s.
6. Bayramov H.A. Azərbaycan dili frazeologiyasının əsasları. Bakı: Maarif, 1978, 174 s.
7. Bayramov H.A. Müasir Azərbaycan dilində sabit söz birləşmələri. Bakı: Maarif, 1960, 185 s.
8. Bayramov Q. Tərcümə sənəti, Bakı: “OKA Ofset” nəşriyyatı, 2008, 218 s.
9. Cabarova A. Müxtəlif sistemli dillərdə rəng adlarının semantik-struktur xüsusiyyətləri. Filologiya üzrə fəlsəfə dok. namiz. dis., Bakı, 2014, 145 s.
10. Cəfərov Q. Azərbaycan dilinin leksik-semantik sistemi. Bakı: Elm, 1984, 124 s.
11. Dəmirçizadə Ə. Müasir Azərbaycan dili. I hissə. Bakı, “Şərq-Qərb”, 2007, 256 s.
12. Əfəndiyeva T. Azərbaycan dilinin bədii ifadə vasitələri. Bakı: Elm, 1973, 75 s.
13. Əliyev R. Ədəbiyyat nəzəriyyəsi, Bakı: Mütərcim, 2008, 360 s.
14. Əliyeva N. İngilis dilində sifət, Bakı, “Elm və təhsil”, 2010, 328 s.
15. Əliyeva Z. Türk dillərində sifətlərin semantik-funksional və struktur təkamülü, filologiya elmləri dok. namiz. dis., Bakı, 2012, 252 s.

16. Əsgərli Ə. Fərdi üslubun poeziyası, Bakı: “Vektor” Beynəlxalq nəşrlər evi, 2017, 152 s.
17. Əzizov E. Azərbaycan dilinin tarixi dialektologiyası: Dialekt sisteminin təşəkkülü və inkişafı. Dərs vəsaiti, 2-ci nəşr. Bakı: “Elm və təhsil” nəşriyyatı, 2016, 348 s.
18. Fərrux P. İngilis dilçiliyində söz birləşməsi problemi, filologiya üzrə fəlsəfə doktoru elm. namiz. dis., Bakı, 2013, 131 s.
19. Həsənov H.Ə. Müasir Azərbaycan dilinin leksikası, Bakı, “Nurlan” nəşriyyatı, 2005, 452 s.
20. Humanitar elmlərin öyrənilməsinin aktual problemləri. Ali məktəblərarası elmi məqalələr məcmuəsi. №6, Bakı: Mütərcim, 2018, 268 s.
21. Xəlilov B. Müasir Azərbaycan dili. Bakı: Adiloğlu, 2017, 428 s.
22. İsgəndərova Ş. Azərbaycan dilində mürəkkəb təyini söz birləşmələri, Lənkəran, 2006, 74 s.
23. Kazımoğlu M. Azərbaycan şifahi xalq ədəbiyyatına dair tədqiqlər, Bakı: “Elm və təhsil”, 2012, 154 s.
24. Qənbərova A. Müasir Azərbaycan dilində metafora. Bakı: Ozan , 2008, 207 s.
25. Qurbanov A.M. Bədii mətnin linqvistik təhlili. Bakı, 2019, 552 s.
26. Qurbanov A.M. Müasir Azərbaycan ədəbi dili. Bakı: Maarif, 1976, 374 s.
27. Qurbanov A.M. Ümumi dilçilik I cild (3 cildə) Bakı, 2019, 446 s.
28. Məmmədli Ş. U.S.Moemin “Tüksüz Meksikalı” (The Hairless Mexican) əsərində işlənmiş məcazi mənəli sözlərin Azərbaycan dilinə tərcümə yolları. Buraxılış işi. Bakı, 2019, 38 s.
29. Məmmədzadə A. Müasir Azərbaycan ədəbi dilinin üslublar sistemi və məcazlar, Bakı, 2019, 76 s.
30. Məmmədov N. Azərbaycan dilçiliyinin nəzəri əsasları, Bakı: “Maarif” nəşriyyatı, 1971, 363 s.
31. Rzayeva K. Azərbaycan dilində sifətin çoxmənalılığı, Bakı: Şərq-qərb nəşriyyat evi, 2015, 127 s.
32. S.Cəfərov Müasir Azərbaycan dili, Bakı: “Maarif” nəşriyyatı, 1970, 230 s.

33. S.Cəfərov Müasir Azərbaycan dili, leksika, II hissə, III nəşr. Bakı, 2007, 191 s.
34. Seyidov Y.M., Abdullayev Ə.Z., Məmmədli A.M. Azərbaycan dilinin funksional qrammatikası: söz birləşmələri, tabeli mürəkkəb cümlələr, frazeologiya, IV c. Bakı, 2014, 590 s.
35. Tağıyeva S. İngilis və Azərbaycan dillərində “sakitlik” anlayışı bildirən sifətlərin müqayisəli-semantik tədqiqi. Filologiya elm. namiz. dis., Bakı, 2005, 153 s.
36. Tahirov İ. Müxtəlif sistemli dillərdə rəng semantikasısı (məqalə). Lənkəran Dövlət Universiteti, 2018.
37. Türksevər O. İngilis dilinin qrammatikası (praktik və nəzəri), Bakı: Qismət, 2007, 587 s.

Rus dilində

38. Бездетко В.И. Системные отношения в лексико-семантической группе прилагательных со значением морально-волевых качеств человека. Автореф... десс. канд. фелол. наук. -Харвков, 1989, 24 с.
39. Грамматика русского языка. Т. II, ч. I, М., 1954.
40. Иванова И.П., Бурлакова В.В., Поселков Г.Г. Теоретическая грамматика современного английского языка. М. Высшая школа. 1981. 285 с.
41. Каневский Е.А., Клименко Е.Н., Тузов В.А. Об одном подходе к классификации прилагательных. <http://www.dialog-21.eu/Archive>. P. 1-6.
42. Скребнев Ю.М. Основы стилистики английского языка. Москва: Астрель, 2003, 221 с.
43. Современный русский язык. М. 1957. 320 с.
44. Современный русский язык. Под редакцией В.А. Белошапковой. М. Высшая школа. 1981. 560 с.
45. Шахматов А. Жизнь, творчество, научное наследие. 2015, 1040 с.
46. Шрамм А.Н. Очерки по семантике качественных. Ленинград, Изд-ние ЛГУ, 1979, 134 с.

47. Ярцева В.Н. Предложение и словосочетание. В сб.: "Вопросы грамматического строя", М., 1995, с.436

İngilis dilində

48. Arnold I.V., The English word. M., 1986, 295 p.
49. Basic Colour Terms in English, University Gent, 2006-2007, 192 p.
50. G.V.Chulanova Lexicology of the English language. Sumy State University, 2020, 74 p.
51. Galperin I.R. Stylistics. Moscow: Higher School, 1977, 331 p.
52. Hajiyeva A., Najafli E. Contrastive Lexicology. Baku, 2010, 211 p.
53. Hajiyeva A.H. English Lexicology. Baku, 2011, 245 p.
54. Hewings Martin. Advanced Grammar in use. Cambridge University press. USA. 1999, 340 p.
55. Hollander Lee M. Litotes in Old Norse, 1938, 53 p.
56. Iljinska L., Platonova M. Classification of colour-based metaphorical terms. Latvia, 2011, 10 p.
57. J. Ivana Colour idioms frequently used in English language, 2018, 136 p.
58. Klaus-Uwe Panther, Linda L.Thornburg, B.Antonio Metonymy and Metaphor in Grammar. Amsterdam, 1984, 415 p.
59. Lectures on English Lexicology. Kazan, 2010, 92 p.
60. Leonhard L. An Outline of English Lexicology. 2. ed. Tübingen: Niemeyer, 1992, 210 p.
61. Leontiev D.A. Three facets of meaning, Journal of Russian and East European Psychology, vol. 43, № 6, 2005, 72 p.
62. Mateshvili O. Lexicology, UBB, 92 p.
63. N.M.Rayevskaya English Lexicology. Kiev, 1979, 302 p.
64. Najafli E., S.Taghiyeva English Lexicology. Baku, 2018, 328 p.
65. Najafli E. English semasiology. Baku, Mutarjim, 2016, 250 p.
66. O.L.Ilienکو, I.A.Kamienieva, Ye.S.Moshtagh English Lexicology, Kharkiv, 2020, 217 p.

67. Rayevskaya N.M. English Lexicology. Kiev, 1979.
68. Richard Jack C., Platt John, Platt Heidi. Longman Dictionary of Language and Applied Linguistics. 2nd ed. Longman Group UK limited 1992, 423 p.
69. Smochin O. The Epithet and its classification. 2019, 21 p.
70. T.A.Znamenskaya Stylistics of the English language. Moscow, 2008, 244 p.
71. The Metaphorical Expressions of Basic Color Words in English and Chinese. China, 2020, 8 p.
72. U.Eco Semiotics and the Philosophy of language, Indian University Press, Bloomington, 1986, 254 p.
73. Vəliyeva N. A Paradigm of Contrastive Lexicology of the English and Azerbaijani Languages. Bakı: Elm və təhsil, 2019, 413 p.
74. Weihua Y. A discussion of Color Metaphors From the Perspective of Cognition and Culture, China, 2017, 23 p.

Lüğətlər

75. Cambridge International Dictionary of English. Cambridge, Cambridge University Press, 1995, 540 p.
76. Collins V.H. A book of English idioms, London, 1960, 258 p.
77. Farlex Dictionary of Idioms, 2022, 318 p.
78. Məhərrəmli Q., İsmayılov R. Azərbaycan dilinin frazeologiya lüğəti. Bakı: “Altun kitab”, 2018, 288 s.
79. Məmmədzadə K. İngiliscə-Azərbaycanca-Rusca frazeoloji lüğət. Bakı, Qafqaz Universiteti, 2008, 323 s.

Bədii ədəbiyyat

80. A.Ələsgər, Əsərləri, Bakı. “Şərq-Qərb”, 2004, 400 s.
81. Abdulla A. Üzü dan yerinə. Bakı, “Yazıçı”, 1986, 131 s.
82. Armstrong D., Nowels R., Armstrong R. song’s lyrics, 2003.
83. Azərbaycan bayatıları. Bakı, “XXI – Yeni Nəşrlər Evi”, 2004, 304 s.

84. Bayram T. Məsləkim – silahım. Bakı, “Yazıçı”, 1984, 267 s.
85. Bəhmənli V. Yolumun üstə bitən gül. Bakı, “Yazıçı”, 1986, 131 s.
86. Blake W. Poems, The World’s Poetry Archive, 2004, 230 p.
87. Byron, The poetical works of lord Byron, London, Oxford University Press, 1912, 924 p.
88. Cabbarlı C. Əsərləri. Dörd cilddə. II cild. Bakı, “Şərq-Qərb”, 2005, 360 s.
89. Çəmənzəminli Y.V. Əsərləri. Üç cilddə. I cild. Bakı, “Avrasiya Press”, 2005, 360 s.
90. F. Scott Fitzgerald This side of paradise, 1997, 145 p.
91. Houghton M. The American Heritage Idioms Dictionary, Harcourt Publishing Company, 2002, 420 p.
92. Hüseynov İ. Seçilmiş əsərləri. Bakı, 1972, 362 s.
93. Kəmərlı A. Ömrümə düşən işıq. Bakı, “Gənclik”, 1984, 152 s.
94. Kitabı-Dədə Qorqud. Əsil və sadələşdirilmiş mətnlər. Bakı, “Öndər nəşriyyatı”, 2004, 376 s.
95. Qoca F. Ömürdən bir damla. Bakı, “Yazıçı”, 1991, 240 s.
96. Lansky B. Oh my darling, porcupine, New York, 2006, 226 p.
97. M.Ə. Sabir, Hophopnamə. İki cilddə. I cild, Bakı, “Şərq-Qərb” nəşrlər evi, 2004, 480 s.
98. Məmmədquluzadə C. Əsərləri. Dörd cilddə. I cild. Bakı, “Öndər nəşriyyat”, 2004, 664 s.
99. Mikayıl M. Seçilmiş əsərləri. Bakı, “Şərq-Qərb”, 2004, 352 s.
100. Nəsib V. Dağ havası. Bakı, “Gənclik”, 1983, 248 s.
101. Rəsul R. Seçilmiş əsərləri. Beş cilddə. I cild. Bakı, “Öndər nəşriyyatı”, 2005, 304 s.
102. Rza R. Seçilmiş əsərləri. Beş cilddə. III cild. Bakı, “Yazıçı”, 1981, 382 s.
103. S.Vurğun “Hey uçsam da yuvam sənsən!” Bakı, “Zərdabi Nəşr” MMC, 2019, 280 s.
104. S.Vurğun Seçilmiş əsərləri, Beş cilddə. I cild. Bakı, “Şərq-Qərb”, 2005, 264 s.
105. Salahzadə Ə. Od odası. Bakı, “Yazıçı”, 1989, 184 s.

106. Samuel G. The week, 2021, 315 p.
107. Sarıvəlli O. Seçilmiş əsərləri. Bakı: “Şərq – Qərb”, 2004, 208 s.
108. Shakespeare, The works of Shakespeare, Moscow, 1937, III, 842 p.
109. Süleyman R. Seçilmiş əsərləri. Üç cildə. I cild. Bakı, “Şərq-Qərb” , 2005, 256 s.
110. Süleymanov N. Tanışlıq. Bakı, Azərnəşr, 1963, 64 s.
111. Şekspir V. Sonetlər və poemalar, Bakı, “Azərnəşr”, 1964, 215 s.
112. Şekspir V., Pyeslər və sonetlər, Bakı, “Azərnəşr”, 1980, 445 s.
113. Vahabzadə B. Seçilmiş əsərləri. İki cildə. II cild. Bakı, “Öndər nəşriyyatı”, 2004, 320 s.

İnternet resursları

114. <https://az.warbletoncouncil.org/ejemplos-de-sentido-figurado-2072#menu-5>
115. <https://dictionary.cambridge.org/example/english/black-eye>
116. <https://examples.yourdictionary.com/examples-of-metonymy.html>
117. <https://examples.yourdictionary.com/examples-of-synecdoche.html>
118. <https://www.collinsdictionary.com/dictionary/english/a-red-letter-day>
119. <https://www idiomsandslang.com/green-as-grass/>
120. <https://www.shareyouressays.com/knowledge/9-most-important-types-of-semantic-changes-in-english/112616>